

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

GLOBALISERAD SNITTBLOMSPRODUKTION OCH SVENSK KYRKOGÅRDSFÖRVALTNING UR ETT HÅLLBARHETSPERSPEKTIV

Therése Rydsberg

Självständigt arbete • 30 hp
Landscape architecture – master's programme
Alnarp 2016

Globaliserad snittblomsproduktion och svensk kyrkogårdsförvaltning ur ett hållbarhetsperspektiv

Globalized cut flower production and Swedish cemetery boards through a sustainability perspective

Therése Rydsberg

Handledare: Mats Gyllin, SLU, Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Bitr handledare: Helene Båtshake, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Allan Gunnarsson, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Bitr Examinator: Karin Svensson, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Master Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0775

Ämne: Landskapsarkitektur

Program/utbildning: Landscape Architecture - master's programme

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsmånad och -år: 2016

Omslagsbild: Isabelle Rönn-Jensen

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: kyrkogårdsförvaltning, miljöcertifiering, snittblommor, rosor, Kenya, miljöetik

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

FÖRORD

Detta examensarbete är skrivet under mitt andra och sista år på mastersprogrammet i landskapsarkitektur. Valet av tema grundar sig dock på de ämnen jag studerat under min landskapsingenjörsutbildning och tidigare studier i global utveckling. Min frågeställning väcktes under en resa till Kenya. Resan ingick i en tvärvetenskaplig kurs given av Sveriges lantbruksuniversitet, med syfte att ge studenten förståelse för begreppet hållbar utveckling och dess ekologiska- och socioekonomiska ramar och förutsättningar. Under tre veckors tid fick jag, tillsammans med andra studenter från både Kenya och runt om i världen, göra studiebesök som exemplifierade goda och tvivelaktiga exempel på verksamheter utifrån ett hållbarhetsperspektiv. Ett av dessa besök gjordes på en växthusodling i närheten av Lake Naivasha. Där blev jag varse den stora sannolikheten att, om jag någonsin köpt en ros i västra Europa, har den blomman troligen odlats i detta område. Resan var upplysande ifråga om den belastning odlingen har på omkringliggande miljö och hur förhållandena för de anställda ser ut. Sommaren 2013, likt många somrar dessförinnan, jobbade jag som kyrkogårdsarbetare men såg nu med nya ögon på rosorna som för en kort tidrymd prydde gravar och minneslundar. Följande höst, då jag påbörjade mina studier på mastersprogrammet i landskapsarkitektur, visste jag i vilken riktning jag ville styra mitt examensarbete.

Följande personer vill jag tacka,

Birgitta Linåker på Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning som ställt upp och svarat på frågor. Helene Båtshake som har ställt upp med kunskap, tid, intressanta infallsvinklar och bidragit med källor. Mats Gyllin för handledning och trevligt bemötande. Caroline och Maria för utbyte av tankar, välbehövliga pauser, förnuftiga synpunkter och för att ni gjorde min studietid så rolig! Anna-Lena, Rolf, Iris och Gerhard för all stöttning.

Alnarp 2014-12-26

Therése Rydsberg

SAMMANFATTNING

När en blomma klippts från plantan är den ytterst förgänglig. Detta faktum var tidigare avgörande vid val av plats för kommersiell odling av snittblommor, då verksamheten var begränsad till områden nära den konsumerande marknaden. Idag är dock avståndet inte längre av någon betydelse. Betydelse har däremot den billiga arbetskraften, det gynnsamma klimatet och de goda markförhållandena i låglöneländer runt ekvatorn kan erbjuda odlare. Följaktligen har produktionsmönstret förflyttats från länder som Nederländerna, Japan, Italien och USA, till länder i Afrika och Latinamerika där industrin växer mycket fort. Denna flytt har lett till jobbtillfällen och ökade möjligheter för ekonomisk utveckling i de nya produktionsländerna, men i kölvattnet av den globaliserade snittblomsindustrin har också följt fall där arbetsförhållanden varit oacceptabla och miljöhänsynen varit undermålig. För att råda bot på detta har branschen utvecklat flertalet certifieringar och märkningar som rör både miljö- och sociala aspekter. Dessa har haft positiv inverkan på branschen och förbättringar har skett sedan kritik först riktades mot odlingarna. Men trots en sammantaget förbättrad arbetssituation är lönerna i bland annat Kenya, vilket är ett av länderna som lyfts i denna uppsats, fortfarande mycket låga och motsvarar inte en skälig levnadslön.

Från odlingar belägna i fjärran länder når snittblommorna till sist den svenska marknaden, och från fackhandelns och dagligvaruhandelns hyllor hamnar slutligen några av snittblommorna på kyrkogårdar runt om i landet. Möjligtvis tas blommorna med av besökare för att smycka gravar eller kanhända köps de in av dödsboet eller anhöriga vid begravning. Blomsterbinderier kan också beställas genom kyrkogårdsförvaltningarna, å anhörigas vägnar.

Denna uppsats syfte är att utvärdera om och i så fall hur svenska kyrkogårdsförvaltningar kan bidra till hållbar utveckling genom att, inom verksamheten, hantera problematiken kring snittblomsproduktion i låglöneländer. Samt att undersöka den etiska, miljömässiga och ekonomiska problematik som finns i samband med snittblomsproduktion, i synnerhet i låglöneländer.

Uppsatsen bygger dels på litteraturstudier och dels på en intervjustudie. Litteraturstudien gällande snittblomsproduktionen har gjorts för att undersöka hur arbetsförhållandet ser ut för de anställda på odlingarna samt för att undersöka eventuell miljöbelastning. En kompletterande intervju genomfördes den 30/7 2014 med Birgitta Linåker, trädgårdsingenjör på Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning. Intervjun gjordes för att skapa utrymme för djupare och mer fullständig förståelse för hur en miljödiplomerad förvaltning arbetar med miljöfrågor samt om och i så fall hur de bedriver etisk upphandling av snittblommor.

Resultatet visar att det finns ett stort intresse inom kyrkogårdsförvaltningar och även inom svenska kyrkan, vilken är huvudman för majoriteten av förvaltningarna, att arbeta med miljöfrågor. Dock har problematiken kring snittblomsproduktion i låglöneländer inte fått speciellt mycket uppmärksamhet inom branschen.

För församlingar och kyrkliga organisationer som vill arbeta med etisk upphandling av varor är införandet av ett miljöledningssystem ett alternativ. Svenska kyrkan har arbetat fram ett eget miljöledningssystem, enligt vilket Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning, har certifierats. I deras miljöarbete ingår upphandling av varor och förvaltningen jobbar successivt mot att fler och fler av deras leverantörer ska vara miljöcertifierade. Förvaltningen beställer blomsterbinderier vid somliga tillfällen, å anhörigas vägnar, från ett företag som avser bidra till en hållbar miljö bland annat genom att minska användningen av emballage.

Miljöintresset inom branschen märks dock inte bara i skriftliga styrdokument utan också i kyrkogårdsdesign, skötsel, samarbetsprojekt och studentarbeten. Forskningen belyser även den begravningsverksamhet och miljöfrågor. I forskningsartiklar förekommer till exempel "Woodland burials", en typ av begravningsplats som kan kopplas till ekologiska värderingar som påvisar ett ökat intresse för miljön och naturen hos både forskare och allmänhet. "Woodland burials" ger uttryck åt idén om ett inneboende samband mellan den mänskliga kroppen och jorden som ett naturligt system inom vilket livet är förankrat i döden av växter, djur och människor. Detta samband och den påverkan våra kvarlevor har i området menar dock somliga forskare att rådande religiösa uppfattningar vanligtvis inte inkluderar i begravningsplatsen och begravningsceremonier. Och även om det finns en strävan inom Svenska kyrkan och inom förvaltningarna mot att arbeta med miljö och hållbar utveckling, framhåller vissa att kristna trossatser snarare haft negativ inverkan på miljön än positiv.

ABSTRACT

When a flower is cut from the plant it is utterly perishable. This fact was formerly decisive in the choice of location for commercial cultivation of cut flowers, as businesses were limited to areas close to the consuming market. Today however, the distance between the area of cultivation and the customer is no longer of any significance. Of significance however, is the cheap labor, the favorable climate and the good soil conditions that low wage countries around the equator can offer growers. Consequently, the production pattern has shifted from countries like the Netherlands, Japan, Italy and the USA to countries in Africa and Latin America where the industry is growing very fast. This change in location has led to jobs and increased opportunity for economic development in the new production countries. But in the wake of the globalization of the cut flower industry has also followed cases where labor and environmental conditions have been unacceptable. To overcome this, the industry has developed several certifications and labels related to environmental and social aspects. The certifications have had a positive impact on the industry, and improvements have been made since criticism first were directed towards the flower farms. But despite overall improved working conditions, are the wages in for example Kenya, which is one of the countries highlighted in this paper, still very low and does not reflect an equitable living wage.

Eventually cut flowers grown in farms located in distant countries reach the Swedish market and from there some flowers eventually end up in cemeteries around the country. The aim of this paper is to evaluate whether if and how Swedish cemetery administrations can contribute to sustainable development through their activity's in aspect of cut flower production in low-wage countries. The aim is also to explore the ethical, environmental and economic problems that are associated with cut flower production, particularly low-wage countries.

The essay is based both on literature and partly on an interview. The literature regarding cut flower production has been done to examine how the working situation is for employees on the farms and to investigate the possible environmental impact. An additional interview was conducted on 30/7 2014 with Birgitta Linåker, horticulturist at Kalmar cemetery and property-estate management. The interview was made to create a deeper and more complete understanding of how an environmental certified cemetery management works with environmental issues and if and in that case how they conduct ethical procurement of cut flowers.

The result shows that there is great interest in working with environmental issues in the cemetery administrations, and also in the Swedish Church, which is the authority responsible for the majority of administrations. However, the problem of cut flower production in low-wage countries has not received very much attention in the field.

For parishes and church organizations that want to work with ethical sourcing of goods is an introduction of an environmental management system an option. The Swedish church has developed its own environmental management-system according to which Kalmar cemeteries and property management, have been certified. Their environmental work includes procuring of goods and the administration are working progressively towards having more and more of their suppliers being environmentally certified. The management order flowers at some occasions, on behalf of relatives, from a company that intends to contribute to environmental sustainability, in particular by reducing the use of packaging.

Environmental interest within the industry is noticeable not only in written policy documents, but also in the church-yard design, management, and collaborative student projects. The research also

highlights the burial operations and environmental issues. In research articles "Woodland burials" appears as a type of burial that can be linked to ecological values, demonstrating a growing interest in the environment and the nature of both researchers and the public. "Woodland burials" expresses the idea of an inherent connection between the human body and the earth as a natural system within which life is rooted in the death of plants, animals and humans. This relationship and the impact that our mortal remains have in the area, some scholars mean, present religious views usually do not include the cemetery and burial ceremonies. And even if there is a desire within the Swedish church and the administrations to work with environment and sustainable development, some thinkers mean that certain Christian beliefs rather have had a negative impact on the environment than positive.

INNEHÅLL

INLEDNING	10
BAKGRUND	10
SYFTE	12
TIDIGARE FORSKNING	12
METOD OCH MATERIAL	13
DISPOSITION	14
FÖRKORTNINGAR	16
 DEL 1.	
SNITTBLOMMORNAS VÄG FRÅN PRODUCENT TILL KONSUMENT	18
SNITTBLOMSPRODUKTIONENS GEOGRAFISKA- OCH TIDSMÄSSIGA UTVECKLING	18
DEN EUROPISKA MARKNADEN	18
<i>FLORAHOLLAND</i>	19
SNITTBLOMSODLING I SVERIGE	21
ROSOR	22
<i>ROSOR PÅ DEN SKANDINAVISKA MARKNADEN</i>	25
KENYA	25
COLOMBIA	27
DE VACKRA BLOMMORNAS VISSNA BAKSIDA	28
VEM GYNNAS? – STORSKALIG PRODUKTION ELLER SMÅSKALIGT JORDBRUK	29
UPPFÖRANDEKODER OCH CERTIFIERINGAR	30
<i>VANLIGT FÖREKOMMANDET MÄRKNINGAR OCH INITIATIV</i>	31
<i>KENYA – UPPFÖRANDEKODER, CERTIFIERINGAR OCH HÅLLBAR UTVECKLING</i>	33
<i>KENYA FLOWER COUNCIL – KENYAS EGEN STANDARD</i>	35
<i>CERTIFIERINGAR PÅ DEN SVENSKA MARKNADEN</i>	36
VILKET VÄRDE ÄR MEST VÄRT?	37
 DEL 2.	
BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN, SVENSKA KYRKAN OCH MILJÖN	39
SVENSKA KYRKAN OCH MILJÖN	39
<i>DEN GRÖNA POSTILLAN</i>	39
MILJÖDIPLOMERING	41
<i>SVENSKA KYRKANS MILJÖDIPLOMERING</i>	41
<i>MILJÖLEDNINGSSYSTEM OCH KYRKOGRÅRDSFÖRVALTNINGAR</i>	43
KYRKOGRÅRDARNA OCH BEGRAVNINGSPLATSERNAS UTVECKLING	44
<i>WOODLAND BURIALS</i>	45
<i>PROJEKT OCH INITIATIV</i>	45
 DEL 3.	
KALMAR KYRKOGRÅRDS- OCH FASTIGHETSFÖRVALTNING	47
MILJÖCERTIFIERAD VERKSAMHET	47

DEL 4.

EN FÖRÄNDRAD VÄRLDSBILD – SYNEN PÅ DÖDEN OCH BEGRAVNINGEN	53
KRISTENDOMEN, EKOLOGI OCH VÄRDERINGAR	53
GRÖNARE BEGRAVNING	57
 DISKUSSION	 58
SLUTSATSER	65
 KÄLLOR	 66
FIGURFÖRTECKNING	69
BILDFÖRTECKNING	69

INLEDNING

Avsikten med denna uppsats är att uppmärksamma begreppet *hållbar utveckling* inom snittblomsodlingar i låglöneländer, och genom detta också uppmuntra till ett mer miljövänligt etos och större socialt ansvarstagande inom svenska kyrkogårdsförvaltningar samt hos konsumenter gällande inhandling av snittblommor avsedda att smycka begravningsplatser runt om i landet. Hållbar utveckling är en global utmaning som berör alla och alla delar av samhället måste bidra för att lösa problemen kring fattigdom, resursöverutnyttjande, klimatförändringar och de konflikter som följer.

BAKGRUND

Begreppet "hållbar utveckling" introducerades 1981 av den amerikanske miljövetaren och författaren Lester Brown. År 1987 fick det sin internationella spridning då världskommissionen för miljö och utveckling, även kallad Brundtlandkommissionen, lanserade begreppet i rapporten "Vår gemensamma framtid". I rapporten menade kommissionen att hållbar social utveckling och ekonomisk tillväxt är omöjligt att uppnå om miljön förstörs och naturresurserna överexploateras, utveckling och tillväxt måste äga rum på miljöns villkor. Enligt Brundtlandkommissionen kan hållbar utveckling definieras på följande sätt: "En hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov". Hållbar utveckling består således av tre dimensioner: ekologisk hållbarhet; social hållbarhet och ekonomisk hållbarhet. Dessa tre samspelar och stödjer varandra. Sedan 1981 har begreppet diskuterats och idag finns inte någon entydig definition. Trots detta har världssamfundet enats om att hållbar utveckling är den vägledande principen för den långsiktiga globala utvecklingen (FN-förbundet UNA Sweden 2012).

Produktionen och konsumtionen av snittblommor aktualiserar många viktiga ansvars- och hållbarhetsaspekter. Hur och var snittblommorna produceras, transporteras, marknadsförs, säljs, och brukas berör på ett tydligt sätt de miljömässiga, sociala och ekonomiska dimensionerna inom begreppet. I Sverige är majoriteten av de konsumerade snittblommorna importerade, importen kommer delvis från låglöneländer (CBI 2014), där snittblomsproduktionen ger arbetstillfällen och är en viktig källa till förbättrad ekonomi (Kenya Flower Concile 2015, Mendez 1991), men samtidigt har produktionen fått kritik från forskare, allmänhet och media gällande miljö och arbetsrätt (Fair Trade Center 2007, 2011). Uppsatsen avser således uppmärksamma omständigheterna kring snittblomsproduktionen i låglöneländer beträffande miljöpåverkan, arbetssituationen för de anställda samt vilka grupper som gynnas eller missgynnas av verksamheten. De vetenskapliga artiklar som presenteras i uppsatsen har fokuserat på följande:

Beträffande sociala aspekter

- Lönerna är inte tillräckliga för att arbetstagarna ska kunna leva anständiga liv
- Dåliga säkerhetsrutiner rörande besprutning med bekämpningsmedel påverkar arbetarnas hälsa
- Högt antal tillfälligt anställda
- Inskränkningar i fackföreningsverksamhet
- Sexuella trakasserier och diskriminering förekommer

Beträffande miljöaspekter

- Ohållbart utnyttjande av vattenresurser
- Skadliga kemikalier och bekämpningsmedel förorenar mark och vatten

Angående ekonomiska aspekter

- Snittblomsproduktionens bidrag till landets ekonomi
- Hållbarheten i en exportledd tillväxt
- Effekten av konsumenternas köpbeteende i Europa

Ämnet har behandlats både i vetenskapliga artiklar och rapporter från NGO:s där några riktar sig till konsumenter, men trots detta är problematiken relativt ouppmärksamman av allmänheten. Två rapporter, som riktar sig till både konsumenter och svenska företag inom snittblomsbranschen, har givits ut av Fair Trade Center, år 2007 respektive 2011. Dessa behandlar Svensk fack- och dagligvaruhandels sociala ansvarstagande. Rapporterna påvisar inte bara de bristfälliga krav handlarna ställde på importen, utan också den begränsade information företagens hemsidor tillhandahöll gällande åtaganden inom socialt ansvarstagande. Fair Trade Center framhåller i sina rapporter att företag i stor utsträckning styrs av efterfrågan och konsumenter kan, genom att efterfråga snittblommor som odlats under etiskt försvarbara förutsättningar, påverka situationen till de positiva för anställda på odlingarna. Fair Trade Center menar således att ansvar både ligger hos företagen och hos konsumenterna.

I denna uppsats sätts snittblomsproduktion och konsumtion i ett sammanhang kopplat till begravningsplatser och kyrkogårdsförvaltningar. De aktörer som arbetet fokuserar på är, i viss mån den privata konsumenten, men främst kyrkogårdsförvaltningarna. Att lyfta problematiken i denna kontext görs av anledningen att många buketter och blomsterbinderier hamnar på begravningsplatser runt om i landet. Antingen genom att blommorna, i syfte att pryda gravar, inhandlats av kyrkogårdsbesökare eller av kyrkogårdsförvaltningar å de anhörigas vägnar, eller genom att de, i samband med själva begravningsakten, når begravningsplatser och kyrkogårdar. Vid begravningsakten är kistan försedd med blomsterdekorationer, vilka bekostats av dödsboet. Blommor, kransar och buketter som efterlevande gett den döde i samband med begravningen bekostas av den enskilde givaren. Begravningsbyråerna är många gånger kontakten mellan dödsboet och blomsterhandlaren, och även kontakten mellan den enskilde gästen på begravning och blomsterhandlaren. Begravningsbyråer och blomsterhandlare är, liksom den enskilde konsumenten, således aktörer involverade i att snittblommorna når begravningsplatserna. Dock ligger inte arbetets fokus på dessa.

Förvaltningarna är inte den stora aktören på snittblommornas väg till begravningsplatserna, förutom då de å anhörigas vägnar beställer blommor. Likväl är det begravningsplatserna som förvaltningarna sköter som är slutdestinationer på snittblommornas resa från odlingar i låglöneländer. Att snittblomsproblematiken tillämpas på detta område, görs av anledningen att kyrkogårdsförvaltningar med gemensamma krafter och röster skulle kunna göra skillnad. I ljuset av den icke-definition av begreppet "hållbar utveckling" som finns att tillgå, arbetar kyrkogårdsförvaltningar och Svenska kyrkan (som är huvudman för de flesta av Sveriges kyrkogårdsförvaltningar) på olika sätt med miljö- och hållbarhetsfrågor. Svenska kyrkan har till exempel arbetat fram ett eget miljöledningssystem för församlingar och kyrkliga organisationer som vill ha sitt miljöarbete dokumenterat (Bernérus och Larsson 2012). Detta är ett sätt för förvaltningarna att systematisera sitt miljöarbete och på så vis bidra till ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. I slutändan av denna process blir verksamheten miljöcertifierad. De förvaltningar som har certifierat sig har gjort det inom Svenska kyrkans egen miljödiplomering eller inom Svensk miljöbas (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation u.å.). Ett flertal kyrkogårdsförvaltningar inom Svenska kyrkan har miljöpolicy som även gäller varor. Genom att undersöka inte bara upphandling av snittblommor, utan också förvaltningarnas miljöarbete i övrigt, sätts problematiken i ett större perspektiv för att ge visshet om nutida trender och tendenser. Kal-

mar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning, vilken är miljödiplomerad enligt svenska kyrkans certifieringssystem (Svenska kyrkan Kalmar u.å), är ett exempel på en förvaltning som i stor utsträckning arbetar med miljöfrågor. Förvaltningen har intervjuas i denna uppsats.

Eftersom Svenska kyrkan är huvudman för majoriteten av Sveriges kyrkogårdsförvaltningar är det inte bara intressant att penetrera grundtankarna bakom Svenska kyrkans miljöledningssystem utan också den kristna trossats dessa grundar sig i. För även om det finns en strävan inom Svenska kyrkan och inom förvaltningarna att arbeta med miljö och hållbar utveckling (Kyrkans tidning 2014, Kyrkogården 2011), framhåller vissa forskare att kristen trossats snarare haft negativ inverkan på miljön än positiv. Dessa menar att kristna föreställningar lett till dualism mellan människa och natur, och att detta synsätt fått negativa konsekvenser inom samtida miljöetik (White 1967). Denna problematik tas upp i arbetet. Dock tar kristendomen många former beroende på tidsperiod och geografiskt område, det är en mångsidig, föränderlig och komplex religion och det är inte möjligt att ge en rättvis bild av förhållningsätt till naturen utifrån alla grenar. Att ge en heltäckande utvärdering av kristendomens tankar kring dualismen mellan människa och natur är inte heller det primära målet för denna uppsats. Resonemanget kring miljöetik bygger på att påståenden om gud leder till eller formar påståenden om mänskligheten, påståenden som i sin tur formar vår förståelse för naturen.

SYFTE

Uppsatsen syfte är att utvärdera om och i så fall hur kyrkogårdsförvaltningar kan bidra till hållbar utveckling genom att, inom verksamheten, hantera problematiken kring snittblomsproduktion i låglöneländer. För att besvara detta övergripande syfte består nedanstående frågeställningar.

- Kan kyrkogårdsförvaltningar och begravningsplatser bidra till att snittblomskonsumenter och kyrkogårdsbesökare gör hållbara val? Och i sådana fall hur? Vad innebär hållbara val?
- Hur ser Svenska kyrkans miljöledningssystem ut?
- Hur arbetar Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning med miljöfrågor?
- Hur påverkar kristendomen och dess förhållande till naturen nutida attityder kring miljöetik?

För att kunna besvara ovan ställda frågeställningar är det nödvändigt att även besvara frågeställningarna nedan. Dessa ger en inblick i den etiska, miljömässiga och ekonomiska problematik som finns i samband med snittblomsproduktion, i synnerhet i låglöneländer. Ett inledande avsnitt kommer därför att redogöra för snittblomsproduktion ur ett etiskt och miljömässigt perspektiv. Detta inledande avsnitt kommer också beskriva olika former av certifieringssystem. Därmed bildas nedanstående sekundära frågeställningar:

- Hur ser snittblomsproduktionen ut i låglöneländer, i synnerhet i Kenya? Vilka certifieringssystem används, vilka är konsumenterna samt hur har produktionen utvecklats de senaste två decennierna?
- Finns det motsättningar inom begreppet hållbar utveckling som gör att de tre dimensionerna (ekologisk hållbarhet, social hållbarhet och ekonomisk hållbarhet) inte går att tillgodose utan att det sker på bekostnad av varandra?

TIDIGARE FORSKNING

Gällande snittblomsproduktionen i låglöneländer finns det relativt mycket skrivet, både vetenskapliga artiklar samt artiklar av NGO:s och i massmedia. Artiklarna har olika fokus. Vissa behandlar sociala förhållanden för arbetstagare där somliga inriktas på kvinnors position, andra skriver om miljöpå-

verkan kring odlingarna. Vissa behandlar ekonomi, andra rättviseaspekter. Inom ämnet kyrkogårdsförvaltningar och hållbar utveckling är en ganska stor del av det som finns skrivet studentarbeten på kandidat-, magister- och masternivå, även om det också finns forskningsartiklar. De teman som återfinns i examensarbeten visar på de trender och den kritik som finns. I ämnet snittblommor och begravningsverksamhet finns litet skrivet. Dock förekommer examensarbeten som behandlar mer hållbara växtval för gravrabatter. Det är bland annat perenner som förespråkas. För att ge ett bredare perspektiv på hur kyrkogårdsförvaltningar arbetar med miljö och hållbarhet är därför delar av materialet som refereras och presenteras i uppsatsen hämtat från litteratur som behandlar andra aspekter, bland annat design och skötsel samt de förändringar av attityder som sker med tidens gång kring det breda begreppet miljö. Fokus har inte endast kunnat vara snittblommor då det funnits för lite material. Gällande forskning kring kristendom och miljöetik finns relativt mycket skrivet.

METOD OCH MATERIAL

Arbetet är i huvudsak av explorativ karaktär och utgår från empiriska iakttagelser för att förklara och utvärdera ett specifikt samhällsfenomen, nämligen snittblomsproduktion i låglöneländer. Fenomenet belyses i uppsatsen i ett nytt sammanhang, inom kyrkogårdsförvaltningar. Uppsatsen genomsyras av begreppet "hållbar utveckling", så gör även flertalet källor som legat till grund för litteraturstudien. Begreppet beskrivs övergripande under rubriken "Bakgrund".

Uppsatsen bygger dels på litteraturstudier och dels på en intervjustudie. Litteraturstudien gällande snittblomsproduktionen har gjorts för att undersöka hur arbetsförhållandet ser ut för de anställda på odlingarna samt för att undersöka eventuell miljöbelastning. Artiklar har eftersökts på Google Scholar där sökord och fraser varit följande: *cut flower production*, *cut flower production in Kenya*, *cut flower production in Colombia*, *cut flower production and smallholder farming*, *smallholder farming in Kenya* och *women and cut flower production*. Detta har resulterat i ett antal vetenskapliga artiklar som sträcker sig från 1990-talet då det började rapporteras om missförhållanden i media, fram till dagsläget. Artiklar gällande kristendom och miljöetik eftersöktes på Google Scholar enligt sökorden och fraserna: *roots of the ecologic crisis* och *christian theology and environmental ethics*.

Litteraturstudien kan betraktas som grunden vilken uppsatsen bygger på. En kompletterande intervju genomfördes den 30/7 2014 med Birgitta Linåker, trädgårdsingenjör på Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning. Intervjun gjordes för att skapa utrymme för djupare och mer fullständig förståelse för hur en miljödiplomerad förvaltning arbetar med miljöfrågor samt om och i så fall hur de bedriver etisk upphandling av snittblommor. Syftet med intervjun är därför att ta ett exempel från verkligheten, en liten del av något större, för att beskriva det stora sammanhanget. Intervjun genomfördes vid ett personligt avtalat möte med respondenten på Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning, Norra kyrkogården. Samtalet var av halvstrukturerad (Kvale & Brinkmann 2009) karaktär, upplägget var till viss del förutbestämt, det vill säga förvaltningens miljöarbete skulle diskuteras samt miljöcertifiering och inhandling av snittblommor, men upplägget ämnade också ge utrymme för förvaltningens miljöarbete och intresse för miljö och hållbarhet i stort. Frågorna hade planerats i förväg men var relativt öppna för att uppmäna till samtal snarare än en utfrågning där frågor och svar statistiskt bollas fram och tillbaka mellan intervjuare och respondent. Upplägget ämnade skapa sammanhang snarare än kvantitativa data. Intervjun har varit viktig för undersökningen och utgör en central grund för resonemanget som förs i kapitlet diskussion.

Vid sidan av intervjuunderlaget har även internetbaserat material från till exempel Svenska kyrkans hemsida samt mailkorrespondens med Staffan Lundstedt, hortonom och kyrkogårdskonsulent på Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, legat till grund för kunskapsinhämtning. Utöver detta är, för undersökningen relevanta, mediala källor så som tidningsartiklar och internetsidor komplementärt

material. Under rubriken "Vem gynnas? - Storskalig produktion eller småskaligt jordbruk" har andrahandskällor använts på tre ställen då förstahandskällan inte kunnat återfinnas. Vilka källor som refereras i andra hand framgår i källhänvisningen i texten.

DISPOSITION

Uppsatsen är indelad i fyra delar. Första delen är titulerad "Snittblommornas väg från producent till konsument" och syftar till att ge en bakgrund åt snittblomsbranschen, både produktionen i exportländerna samt den europeiska marknaden belyses. Avsnittet tar avstamp i en beskrivning av produktionsutbredning och redogör för vilka länder som är aktörer inom sektorn samt hur export- och importländer är i förbindelse med varandra. Här presenteras också siffror över den europeiska och svenska konsumtionen. Avsnittet fortsätter med att fokusera på produktionsländerna och vad snittblomsodlingen haft för konsekvenser, både gynnsamma och ogynnsamma. Här beskrivs också, under kapitlet "Uppförandekoder och certifieringar", ett antal olika internationellt erkända hållbarhetscertifieringar vilka uppstod som svar på den kritik som riktats mot snittblomsbranschen från människor- och miljörättsorganisationer, media, forskare och allmänhet. Kapitlet redogör för vad respektive märkning innebär samt vilka konsekvenser de haft. *Del ett* avslutas med ett kapitel titulerat "Vilket värde är värt mest?" där ytterligare aspekter på snittblomsproduktion i låglöneländer tas upp, aspekter som inte alltid samspelar, utan sker på bekostnad av varandra.

Del två "Begravningsverksamheten, svenska kyrkan och miljön" syftar till att ge en bild av hur Svenska kyrkan och kyrkogårdsförvaltningar arbetar med hållbar utveckling och miljöfrågor. Avsnittet inleds med en redogörelse för det brev som Svenska kyrkans 14 biskopar, den 12 maj 2014, presenterade gällande klimatfrågan. Detta brev beskrivs i inledningen för att skildra Svenska kyrkans strävan efter att vara en drivande kraft inom miljöarbetet. Avsnittet gör sedan ett hopp tillbaka i tiden, till 1995, då miljöhandboken "Den gröna postillan" gavs ut med syftet att, inför det nya seklet, ha en utgångspunkt för miljöförbättringar inom alla kyrkans verksamhetsområden. Denna tillbakablick görs för att ge en bild av hur diskussionen och arbetet kring hållbarhets- och miljöfrågor sett ut de senaste tjugo åren. Avsnittet fortsätter med att redogöra för Svenska kyrkans eget miljöledningssystem, vilket introducerades 1999. Systemet riktar sig till församlingar och kyrkliga organisationer som vill arbeta med frågor som rör miljö och hållbar utveckling. Hållbarhets- och miljötank inom kyrkogårdsförvaltningar figurerar dock inte bara i skriftliga styrdokument och arbetsrutiner utan kan också skönjas i designen av begravningsplatsen och i den skötsel som sätter sin prägel. I kapitlet "Kyrkogårdarna och begravningsplatsernas utveckling" avhandlas hur idéer och föreställningar kring miljö återspeglas på begravningsplatser och hur denna återspeglings har förändrats med förändrade uppfattningar.

Del 3 handlar om Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning, vilken sedan 2010 är miljöcertifierad enligt Svenska kyrkans miljödiplomering. Här presenteras intervjun med Birgitta Linåker och därigenom det arbete förvaltningen driver gällande miljö- och hållbarhetsfrågor.

Den sista delen av litteratur- och intervjuframställningen, *del 4*, "En förändrad världsbild – synen på döden och begravningen", behandlar samtida miljöetik och dess rötter i kristendomen, då somliga forskare menar att kristna trossatsen snarare haft negativ inverkan på miljön än positiv. Dessa menar att kristna föreställningar lett till dualism mellan människa och natur, och att detta synsätt fått konsekvenser i dagens samhälle. Kapitlet syftar till att sätta Svenska kyrkan och kyrkogårdsförvaltningarnas strävan efter att vara drivande krafter mot ett hållbart klimat i en mer kritisk kontext. Kapitlet innehåller ett avsnitt med titeln "Grönare begravning", vilket tar upp alternativa begravningsplatser, begravningsplatser som enligt vissa författare, fäster större vikt vid miljö och ekologiska aspekter än traditionella gör.

Det sista kapitlet "Diskussion" består av reflektioner kring uppsatsens olika teman och den koppling de har till begreppet miljö och hållbar utveckling.

FÖRKORTNINGAR

Här följer en lista över förkortningar som är aktuella i snittblomsbranschen och förkortningar som förekommer i anknytning till kyrkogårdsverksamheten, fördelade på tre teman.

FÖRKORTNINGAR PÅ KENYANSKA ORGANISATIONER SAMT KORTARE FÖRKLARING

KPAWU	Kenya Plantation and Agricultural Workers Union. Fackförbund inom jordbrukssektorn (Leipold & Morgante 2013).
KWWO	Kenya Women Workers Organization
KFC	Kenya Flower Council är en förening av odlare och exportörer, som bildades 1996, med syfte att främja ansvarsfull och säker produktion av snittblommor med hänsyn till arbetstagarnas välfärd och skydd av miljön (Kenya Flower Council - KFC Profile 2015).
LNRA	Lake Naivasha Riparian Association är en sammanslutning av frivilligt anslutna snittblomsodlingar, belägna omkring Lake Naivasha, som arbetar för att motverka krafter vilka hotar sjöns kvalitet och estetiska värde (Leipold & Morgante 2013).

FÖRKORTNINGAR PÅ MILJÖ-MÄRKNINGAR SAMT KORTARE FÖRKLARING

Flocert	Ett oberoende internationellt certifieringsorgan med ISO65-ackreditering, Flocert ägs av Fairtrade International. Certifieringsorganet ansvarar för kontroll och certifiering av producentorganisationer samt exportörer och importörer (Fairtrade Sverige u.å).
Global GAP	En internationell "business to business" standard för jordbruksverksamhet skapad av ett antal europeiska livsmedelskedjor i slutet av 1990-talet (CBI 2012).
ICC	International Code for the production of Cut Flowers är en samling krav som eftersträvar hållbar produktion av snittblommor och bättre arbetsvillkor för de anställda inom branschen (CBI 2012).
MPS	Milieu Programma Sierteelt, används vanligtvis av handlare inom de holländska auktionerna (CBI 2012).
MPS-ABC	Miljömärkning med tre kvalifikationssteg: A, B och C. MPS-A är den mest miljövänliga nivån (CBI 2012).

- MPS GAP** Certifiering baserad på Global GAP:s kravstandard vilken riktar sig till europeiska stor-marknader (CBI 2012).
- MPS Quality** Märkning som avser garantera återförsäljarna att producenten uppfyller de ständigt stigande kvalitetskraven (MPS Sustainable Quality u.å)
- MPS-SQ** MPS-Socially Qualified, märkning som påvisar att blommorna är odlade under bra arbetsförhållanden (CBI 2012).
- Fairtrade** En oberoende produktmärkning som främst handlar om att förbättra arbetsvillkoren för odlare och anställda i utvecklingsländer (Fairtrade - Vad är Fairtrade u.å)
- FFP** Fair Flowers Fair Plants är en konsumentmärkning som ställer krav på miljö och anställdas villkor (Fair Flowers Fair Plants u.å).

FÖRKORTNINGAR INOM KRYKOGRÅDSVERKSAMHETEN SAMT KORTARE FÖRKLARING

- FSK** Föreningen Svenska kyrkogårdschefer är en yrkesideell intresseorganisation, fackligt och politiskt obunden, vars uppgifter är att verka för god kyrkogårdskultur, rationell förvaltning och organisation samt effektiva arbetsmetoder inom begravningsväsendet (Föreningen Svenska kyrkogårdschefer u.å).
- SKKF** Sveriges Kyrkogårds- och krematorieförbund är ett politiskt och konfessionellt obundet branschförbund för begravningsverksamhet i Sverige (SKKF u.å).

Del 1.

SNITTBLOMMORNAS VÄG FRÅN PRODUCENT TILL KONSUMENT

Här följer en kortare beskrivning av snittblomsodlingens geografiska utbredning och en förklaring till att det ser ut som det gör. I avsnittet behandlas auktionsbolaget Florahollands del i blomsterindustrin, sålunda ges också en tydligare bild av Europa som marknad samt importör. Inledningsvis görs en kortare presentation av Floraholland där tre tabeller visar vilka länder som är Florahollands största leverantörer, vilka länder som är de viktigaste destinationerna för snittblommor och vilka snittblommor som är populärast. Kapitlet innehåller också en kortare beskrivning av strömningar inom den svenska snittblomsodlingen. Härefter riktas fokus mot produktionsländerna och de konsekvenser som följt med snittblomsodlingen.

SNITTBLOMSPRODUKTIONENS GEOGRAFISKA- OCH TIDSMÄSSIGA UTVECKLING

Industriländerna befinner sig ofta i tempererat klimat med begränsade odlingsmöjligheter där konsumenterna efterfrågar färskvaror som frukt, grönsaker och snittblommor även då dessa inte finns för säsong. Denna efterfrågan har skapat en marknadsnisch för utvecklingsländer med tropiskt klimat där grödor kan odlas större delen av året och sedan exporteras och säljs till attraktiva priser i västländer (Janick & Whipkey 2002). Tidigare odlades snittblommor i närheten av den konsumerande marknaden för att undvika att blommor vissnade under transport, men i och med utvecklingen av den ekonomiskt lönsamma flygfrakten under den senare delen av nittonhundratalet har snittblomsindustrin genomgått stora förändringar. Flygtransporten har gjort marknader överallt i världen tillgängliga inom bara några timmar och odling av snittblommor har således, i stor utsträckning, förlagts i områden med gynnsamt klimat och goda markförhållanden, men också i länder där arbetskraften är billig. Låglöneländer runt ekvatorn har blivit allt mer attraktiva platser för snittblomsodling (Fair Trade Center 2011, Mendez 1991).

Det globala produktionsmönstret har följaktligen förflyttats från länder som Nederländerna, Japan, Italien och USA, till länder i Afrika och Latinamerika där industrin växer mycket fort. Till stor del är den internationella handeln med snittblommor organiserad längst syd-nordliga linjer, länder i Asien och Stillahavsområdet så som Thailand, Kina, Malaysia och Nya Zeeland levererar huvudsakligen till Japan och Hong-Kong. Afrikanska länder som Kenya, Etiopien, Zambia och Zimbabwe exporterar framför allt till Europa, medan central- och sydamerikanska länder som Colombia, Costa Rica och Ecuador exporterar till USA (Berends, van der Gaag, van Haren, Verwer, & Wiertsema 2007).

DEN EUROPISKA MARKNADEN

De huvudsakliga snittblommorna som säljs i Europa är rosor, krysantemum, tulpaner, gerbera och liljor. De ledande länderna när det gäller konsumtion per capita är Schweiz, Tyskland, Storbritannien, Nederländerna och Italien. Nederländerna är den största producenten av snittblommor i Europa och

navet i den europeiska blomsterhandeln. Odlare från hela världen hittar sina köpare genom holländska auktioner. Via Nederländerna sker cirka 60 procent av den europeiska snittblomsimporten, och en stor del av dessa blommor återexporteras till andra europeiska länder. Under 2012 importerade länder inom Europa snittblommor och bladverk för ett värde av 1,1 miljarder euro från länder utanför EU, merparten från låglöneländer. Den totala importen av snittblommor och bladverk från länder inom EU uppgick till ca 2,6 miljarder år 2012. Dock utgörs en stor del av EU:s import från Nederländerna av snittblommor som ursprungligen importerats från utvecklingsländer men märkts om som holländska blommor. Cirka 25 procent av importen av snittblommor till EU kommer från utvecklingsländer och denna siffra ökar (CBI 2013).

År 2012 bestod den europeiska importen från länder utanför EU till 54 procent av rosor, 17 procent av bladverk och tio procent av nejlikor. Importen av rosor har ökat stadigt från 510 miljoner euro 2008 till 614 miljoner 2012. Krysantemum, tulpaner, orkidéer, liljor, gerbera och gladiolus produceras främst i Nederländerna och importeras inte i lika stor utsträckning. Tillväxten i den europeiska marknaden har avtagit till följd av den ekonomiska krisen 2008. Icke desto mindre har värdet av importerade snittblommor och blad ökat med 7,5 procent mellan 2008 och 2012. Sverige ökade sin import från utvecklingsländer med 12 procent under samma tidsperiod, i motsats till detta minskade Storbrianniens import något. I ekonomiskt osäkra tider vänder sig många handlare till den holländska blomsterauktionen Floraholland (Ibid).

Kenya är den största leverantören av snittblommor till EU. Främst exporterar landet rosor, men också nejlikor, alströmeria och liljor. År 2012 importerade Nederländerna snittblommor från Kenya för 265 miljoner euro. Ett annat snabbväxande leverantörsland på den afrikanska kontinenten är Etiopien, främst exporterar rosor men exporten av andra sorters blommor, som till exempel hyperikum ökar. Mellan 2008 och 2012 ökade exportvärdet av snittblommor från Etiopien från 67 miljoner euro till 140 miljoner euro (Ibid).

FLORAHOLLAND

Holländska auktionsbolaget Floraholland är den centrala marknadsplatsen för att köpa och sälja snittblommor i Europa. Floraholland utgörs av flera auktionshus vilka tillsammans bildar världens största blomsterauktion men en årlig försäljning av blommor och växter för omkring 12,4 miljarder euro. Auktionsbolaget har 3 500 anställda och tillsammans har auktionshusen fler än 4 500 medlemmar varav 600 är utlandsbaserade. Direkt och indirekt förser Floraholland 250 000 personer med heltidsjobb (Floraholland – Facts and figures u.å).

På nästkommande sidor presenteras tre tabeller över statistik beträffande vilka länder som är Florahollands största leverantörer (tabell 1), vilka länder som är de viktigaste destinationerna för snittblommor distribuerade genom Floraholland (tabell 2) och vilka snittblommor som är populärast (tabell 3).

<i>Land</i>	<i>Andel i procent</i>
1. Kenya	41,40
2. Etiopien	23,50
3. Israel	9,10
4. Belgien	5,10
5. Tyskland	4,00
6. Zimbabwe	3,10
7. Danmark	2,50
8. Spanien	2,20
9. Ecuador	2,10
10. Italien	1,60
Övriga	5,40
Totalt	100,00

Tabell 1. *Florahollands största leverantörer. Källa: Flora Holland 2013.*

<i>Land</i>	<i>Andel i procent</i>
1. Tyskland	29,00
2. Storbritannien	14,70
3. Frankrike	11,60
4. Italien	5,20
5. Ryssland	4,70
6. Belgien	4,20
7. Sverige	2,60
8. Schweiz	3,00
9. Österrike	2,90
10. Polen	2,50
11. Danmark	2,10
12. Norge	1,50
13. Tjeckiska republiken	1,40
14. Spanien	1,30
15. USA	1,20
16. Finland	1,00
17. Ukraina	0,90
18. Irland	0,80
19. Ungern	0,70
20. Rumänien	0,70
21. Slovakien	0,60
22. Portugal	0,50
23. Litauen	0,40
24. Grekland	0,30
25. Slovenien	0,30
Övriga länder	3,60
Total export	

Tabell 2. *De viktigaste destinationerna för snittblommor och krukväxter 2013. Källa: flora holland 2013.*

	<i>Namn</i>	<i>Omsättning</i>	<i>Antal enheter</i>
1.	Rosa	€ 780	3 693
2.	Chrysanthemum (tros)	€ 291	1 132
3.	Tulipa	€ 279	1 755
4.	Lilium	€ 142	289
5.	Gerbera	€ 131	946
6.	Chrysanthemum (geplozen)	€ 75	174
7.	Cymbidium	€ 60	31
8.	Freesia	€ 53	321
9.	Eustoma russellianum	€ 46	125
10.	Hydrangea	€ 36	34
11.	Hippeastrum	€ 35	46
12.	Paeonia	€ 32	72
13.	Alstroemeria	€ 28	170
14.	Anthurium	€ 27	55
15.	Zantheschia	€ 25	62
16.	Dianthus	€ 24	154
17.	Gypsophila	€ 23	97
18.	St. John's Wort	€ 22	131
19.	Group of other flowers	€ 18	39
20.	Sea Lavender	€ 14	73
21.	Hyacinthus	€ 13	44
22.	Helianthus	€ 13	49
23.	Decoration	€ 12	50
24.	Ranunculus	€ 11	61
25.	Iris	€ 9	82

Tabell 3. De 25 mest sålda snittblomsslagen och deras värde i miljoner kronor.
Källa: Flora Holland 2013.

SNITTBLOMSODLING I SVERIGE

Sveriges egen snittblomsproduktion är relativt liten (Jordbruksverket 2010). Totalt sett uppskattades trädgårdsodlingens produktionsvärde år 2013 till drygt 4,7 miljarder kronor. De ätbara grödorna utgör den största delen av produktionsvärdet. Dess andel har sedan början av seklet ökat, en tendens som även var aktuell under perioden 2012 till 2013. Under samma period minskade värdet av prydnadsväxter, kategorin prydnadsväxter inkluderar snittblommor, krukväxter, utplanteringsväxter och lökblommor i kruka. Sett till en längre tidsperiod, mellan åren 2002 och 2013 ökade produktionsvärdet för prydnadsväxter i Sverige med 23 procent till 1,8 miljarder kronor, detta kan jämföras med en ökning på 78 procent till drygt 2,9 miljarder kronor under samma period, för de ätbara grödorna. Produktionsvärdet för odling av snittblommor uppgick år 2013 till ett värde av 294,3 miljoner kronor (Jordbruksverket 2013).

I sitt examensarbete "Svenska frilandsodlade snittblommor - en värdig konkurrent till import?" från 2012 undersöker Pålsson möjligheterna för produktion av snittblommor på friland i Sverige. Pålsson framhåller att det generellt sett finns goda möjligheter för produktion av snittblommor på friland i Sverige, med ett över året varierande sortiment, men att produktionen för närvarande är liten. Odlingen, menar Pålsson, är möjlig att bedriva på sätt som innebär mindre negativ inverkan på miljön i

jämförelse med import eller odling i uppvärmda växthus, och svenskodlade snittblommor skulle således ha en konkurrensfördel och en nisch i en tidsanda vilken värdesätter närproducerat. Pålsson pekar dock på två försvårande faktorer. Den första är klimatet, osäkert sommarväder och kalla snöfria men våta vintrar kan riskera kvalitén på snittblommorna. Hinder nummer två är bristen på logistiska förbindelser mellan svenska odlare och marknaden då grossistverksamheten för snittblommor är starkt centrerad till Holland. I dagsläget är logistiken inte anpassad för produktion nära marknaden och för att svenskodlade varor ska kunna vara konkurrenskraftiga krävs bättre förutsättningar.

ROSOR

Rosor är den mest sålda snittblomman på den europeiska marknaden, och utgör därför också en stor del av den europeiska snittblomsimporten. De största producenterna av snittrosor på den europeiska marknaden är Kenya, Etiopien, Ecuador, Colombia och Nederländerna. I Nederländerna drivs rosorna upp i moderna växthus, medan uppdrivningsprocessen i varmare afrikanska och sydamerikanska länder äger rum i billigare växthus av plast (bild 1, 2, 3, 4). Ecuadorianska och colombianska snittrosor skeppas traditionellt sett till USA men latinamerikanska odlare inriktar sig i allt högre grad på den europeiska marknaden. Rosor från Ecuador kännetecknas av kvalitet, stora blommor och högt pris. Som tidigare nämnts är Etiopien ett land på frammarsch inom snittblomsindustrin, arealen som används för odling av rosor har ökat under det senaste decenniet. Generellt sett exporterar afrikanska odlare ett brett utbud av rosor, från mindre och billigare rosor med liten knoppstorlek till mer exklusiva rosor som produceras på högre höjd¹ (CBI 2014).

Import av snittblommor till Europa sker endast om snittblommorna uppfyller vissa krav på kvalité och mognad. Snittblommorna delas in i grupper beroende på till vilken grad de möter dessa krav och efterfrågade egenskaper. Rosor sorteras efter längd, vikt och mognad. De skördas i allmänhet då de står i knopp och hålls i kylda förhållanden tills de är klara att ställas ut för skyltning gentemot slutkonsumenten. Vanligtvis sker exporten i pappkartonger. För att få leverera blommor till EU måste producenten skaffa ett växtskyddsintyg som utfärdas av den behöriga myndigheten i det exporterande landet. Dessa åtgärder finns för att förhindra att sjukdomar och skadegörare på växter förs in i länder inom EU. Innan de importerade snittblommorna kan cirkulera fritt på den europeiska marknaden måste produkten kontrolleras utav utsedda gränskontroller (Ibid).

---

¹ Rosens huvud blir större när odling sker på hög höjd nära ekvatorn, läget skapar ultimata temperatur- och ljusförhållanden.

Figur 1. Kenyanskt växthus av plast. Foto Isabelle Rönn-Jensen

Figur 2. Kenyanskt växthus av plast. Foto Isabelle Rönn-Jensen.

Figur 3. Inifrån ett växthus. Foto Isabelle Rönn-Jen-

Figur 4. Kenyansk snittros under uppdrivning. Foto Isabelle Rönn-Jensen.

ROSOR PÅ DEN SKANDINAVISKA MARKNADEN

Rosproduktionen i Sverige är begränsad. Mellan 2002 och 2008 minskade arealen för växthusproduktion av snittrosor från 76 hektar till 17 hektar. Nederländerna har traditionellt sett varit ett land med stor areal snittrosproduktion, men under det senaste decenniet har arealen minskat från 1000 hektar år 2000 till endast 470 hektar år 2012. Trots denna minskning föredrar somliga skandinaviska köpare holländska rosor, skälet till detta är främst de exklusiva sorter som Holland producerar samt den färskhetsgrad som rosorna håller. Den svenska genomsnittskonsumtionen var år 2009, 40 euro per capita. Detta är relativt lågt i jämförelse med andra europeiska länder som Tyskland, Nederländerna och Storbritannien. Av svenska konsumenter köper 37 procent sina blommor hos floristen, 26 procent via handelsträdgårdar och 15 procent via stormarknader. Examensceremonier, Alla hjärtans dag och mors dag är viktiga peak-dagar för försäljningen (CBI 2014).

Importen av rosor till den skandinaviska marknaden ökade i värde från 71 miljoner euro till 99 miljoner euro mellan 2007 och 2012. Skandinavien är en slutmarknad till skillnad från Nederländerna som utgör en knutpunkt för handel med andra länder. Sverige, Danmark och Finland importerar till stor del genom Nederländerna, medan Norge importerar direkt från Kenya och Etiopien. Överlag ökar antalet odlare som säljer direkt till den skandinaviska marknaden, dock kan detta vara mer krävande för producenten då återförsäljare ofta begär en konstant tillförsel av blommor under en bestämd period. I jämförelse med andra europeiska länder är den skandinaviska marknaden relativt liten, men enligt CBI:s rapport från 2014 är det en marknad för högkvalitativa produkter. På den svenska marknaden kommer 35 procent av de importerade rosorna från länder utanför EU (Fair Trade Center 2011).

KENYA

Detta avsnitt undersöker Kenya som exportör. Avsnittet inleds med en beskrivning av Afrikas jordbrukssektor, då, som English och Jaffee påpekar i sin artikel från 2004, många av de fattiga i utvecklingsländer bor på landsbygden och snittblomsodlingen är en näring inom denna sektor som ger arbete åt landsbygdsbefolkningen.

I en rapport från FAO (The Food and Agriculture Organization of the United Nations) från 2001 skriver Dixon, Gulliver och Gibbon att Afrika söder om Sahara har en befolkning på 626 miljoner människor, varav 384 miljoner, det vill säga 61 procent försörjer sig inom jordbruk på ett eller annat sätt. Regionen är relativt rik på naturresurser men trots detta återfinns 19 av de 25 fattigaste länderna i världen i Afrika söder om Sahara, dock är inkomstskillnaderna befolkningen emellan hög. Uppskattningsvis faller 43 procent av befolkningen under internationella gränser för fattigdom eller för nationellt fastställda fattigdomsgränser. I östra och södra Afrika, uppskattas fattigdomen på landsbygden stå för så mycket som 90 procent av den totala fattigdomen. Jordbruket står för 20 procent av regionens BNP, och sysselsätter omkring 67 procent av den totala arbetskraften och är den viktigaste källan till försörjning för fattiga människor. Även om Afrika söder om Sahara endast står för knappt en procent av den globala BNP och endast för två procent av världshandeln, så har den internationella handeln relativt stor betydelse för den regionala BNP. I Östafrika är jordbruket den dominerande exportsektorn och står för 47 procent av den totala exporten.

I Kenya har jordbruksexporten visat sig ha stor potential och genererat arbetstillfällen som direkt stödjer arbetare, småbönder och deras familjer (English & Jaffee 2004). Snittblomsproduktionen i landet hade sin blygsamma början efter andra världskrigets slut och i och med flygfrakten ökade exporten i omfattning. Snittblomsproduktionen växte fram som en följd av den spirande färskvaru- och grönsaksindustrin vilken banat väg med investeringar och expertis inom infrastruktur (Collinson

2001). Snittblommor tillhör inte Kenyas traditionella jordbruksproduktion utan odlas nästan uteslutande i syfte att exporteras till Europa och Kenya är ett av de ledande producentländerna i Afrika för grödor av icke traditionell karaktär (Singh 2002). Snittblomsproduktionen är idag, till stor del, koncentrerad till området Lake Naivasha, nordväst om Nairobi (Collinson 2001).

Sektorns utveckling har kantats av diverse med- och motgångar och många olika aktörer har figurerat inom verksamhetsområdet. Snittblomsodlingen bedrivs främst av privata aktörer, vilka English och Jaffee i sin artikel från 2004, beskriver som innovativa och nytänkande entreprenörer. Landets ledning har spelat en tvetydig roll i branschens utveckling och inte sällan varit ett störande inslag. I stort har dock regeringen varit stödjande, och med tiden har dess deltagande framskridit i mer positiv riktning.

Antalet anställda i direkt anknytning till Kenyas snittblomsexport uppskattas vara över 90 000 personer (bild 5 och 6). Indirekt uppskattas denna exportindustri bidra till cirka två miljoner människors uppehålle genom diverse varu- och tjänsteverksamheter. I Naivasha är snittblomsindustrin en mycket viktig näring och sysselsätter omkring 30 000 personer. I Kenya är i genomsnitt åtta personer beroende av ett enda jobb och detta innebär att cirka 240 000 människor indirekt är beroende av sysselsättningen som odlingar runt Naivasha skapar (Kenya Flower Concile – FAQ 2015).

Bild 5. Arbetare i kenyanskt växthus. Foto Isabelle Rönn-Jensen.

Bild 6. Packning av snittrosor. Foto Isabelle Rönn-Jensen.

COLOMBIA

Liksom för de afrikanska länderna har globaliseringen av snittblomsindustrin lett till ökade möjligheter för ekonomisk utveckling i Colombia. Likväl som i Kenya odlas inte snittblommor traditionellt i landet (Mendez 1991), utan främst i exportsyfte och destinationen är främst USA (Berends, van der Gaag, van Haren, Verwer, & Wiertsema 2007). Mendez (1991) skildrar Colombias blomsterexport som en framgångssaga, från att endast ha varit en liten industri i mitten av 60-talet ökande produktionen markant för att år 1980 vara den näst största exportören av snittblommor efter Nederländerna. Landets goda klimat- och markförhållanden samt den billiga arbetskraften var lockande förutsättningar för odlare och skälen bakom blomsterindustrins progression.

I likhet med den europeiska snittblomsproduktionens flytt till afrikanska länder, flyttade den amerikanska produktionen till att börja med inom landet från östra USA till de västra och södra delarna för att sedan landa i Colombia. Den möjliggörande faktorn var, som för Europa och Afrika, flygtransporten vilken minskat det tidsmässiga avståndet och gjort marknader överallt i världen tillgängliga. För Colombia har denna förändring av produktionsmönster inneburit arbetstillfällen både i direkt förening med själva odlingen och inom tillhörande industrier så som förpackning och transport. Många av dessa jobb innehas av utbildade kvinnor från fattigare områden. Mendez (1991) påpekar även de fördelar som de amerikanska konsumenterna åtnjuter till följd av produktionsflytten, det vill säga ett större utbud och bredare variation av blommor till lägre priser. Den ökade volymen blommor på den amerikanska marknaden har också lett till fler jobb i USA inom grossist- och detaljhandeln.

Det första colombianska snittblomsföretaget startades av fyra amerikaner. En av dessa var en kalifornisk odlare som bekymrade sig över stigande mark- och bränslekostnader i USA. Colombia framstod följaktligen som en idealisk plats för odling av snittblommor på grund av bra klimat, billig mark samt billig arbetskraft. Först ut att odlas var nejlikor och krysantemum, sorter som är relativt robusta och

tekniskt tämligen lätta att producera. Senare följde rosor, vilka är skörare och mer komplexa att producera. Andelen snittblomsföretag som ägs av colombianer har sedan 1960-talet ökat och industrin är till relativt stor del colombianskägdd. Mendez (1991) framhåller att branschen har ett symboliskt värde för invånarna då företagen är ett resultat av entreprenörskap där människor tagit tillvara de förutsättningar som givits i och med klimatet och arbetsmarknaden och skapat sig kommersiell framgång. Mendez (1991) menar också att utvecklingen av den colombianska blomsterindustrin är ett skolexempel på hur marknadsekonomin fungerar. Colombianska och amerikanska entreprenörer såg ekonomiska möjligheter inom den colombianska snittblomsexporten och var villiga att ta riskerna som följde med de nya affärsmöjligheterna. Med detta följde lägre priser samt större utbud och tillgång på snittblommor för de amerikanska konsumenterna.

DE VACKRA BLOMMORNAS VISSNA BAKSIDA

På global nivå blomstrar blomsterindustrin (Berends, van der Gaag, van Haren, Verwer, & Wiertsema 2007) men flera artiklar påvisar oacceptabla arbetsförhållanden för de anställda samt dålig miljöhänsyn på snittblomsodlingar runt om i världen. Detta avsnitt behandlar denna kritik.

Snittblomsodling är en kemikalieintensiv process och anställda är utsatta i sitt arbete (Uganda Workers' Education Association 2011). War on Want (2009) rapporterar om en kenyansk anställd vars hälsotillstånd, efter att hon blivit utsatt för farliga kemikalier i arbetet, försämrats. Kvinnan led av magont, vilket enligt läkares yttrande skulle bero på de pesticider som använts för att bespruta blommorna. Fallet rapporterades till arbetsledningen men kvinnans redogörelse blev inte tagen på allvar. Kenya Women Workers Organization, förkortat KWWO, tog sig an frågan å den anställdes vägnar (War on Want 2009).

Precis som i Kenya har kritiska röster höjts och anmärkt på dåliga arbetsförhållanden på de colombianska snittblomsodlingarna. War on Want (2007) berättar om kvinnliga arbetare som jobbar för svärtlöner, drabbas av förslitningsskador och missfall till följd av pesticider. Artikeln lyfter fram hur brittiska stormarknader utövat påtryckning på odlingar för att erhålla fullständiga beställningar, påtryckningar som lett till att arbetare uppmanats återinträda, utan skyddsutrustning, på områden direkt efter behandling med pesticider, detta trots att WHO (World Health Organisation) rekommenderar att minst 24 timmar bör ha passerat mellan att blommor besprutats till det att arbetarna åter kommer in på området. Exponering för bekämpningsmedel kan resultera i astma, allergi, huvudvärk, ögon- och andningsbekymmer, hudbesvär samt svimning. Artikeln berättar också om låga löner, långa arbetsdagar och företags motstånd till fackföreningar och certifieringsorgan. Arbetare, ofta ensamstående mammor, tjänar hälften av levnadslönen och artikeln beskriver fall där arbetare som blivit sjuka eller fått förslitningsskador fått sparken utan kompensation eller utan att ha givits någon möjlighet att träffa läkare.

Fler artiklar inriktar sig just på kvinnors arbetssituation. Kvinnornas lön är ofta lägre än männens, i vissa fall beror detta på att deras arbetsuppgifter är förknippade med lägre lönenivåer, men även i fall då kvinnor utför samma typer av arbetsuppgifter får de sämre betalt. Kvinnor har också, i större utsträckning än männen, otrygga anställningsformer som inte erbjuder samma förmåner som fast anställda erhåller (Barrientos, Dolan & Tallontire 2001). Ett annat förekommande problem är sexuella trakasserier (Leipold och Morgante 2013).

Vidare har blomproduktionen fått kritik för intensiv vattenförbrukning, användning av jordbrukskemikalier och olika slags gifter (Fair trade Center 2007). Flera artiklar tar upp miljörelaterade problem i form av bekämpningsmedel som rinner ut och förorenar och vattendrag (Getu 2009, Leipold & Morgante 2013).

VEM GYNNAS? – STORSKALIG PRODUKTION ELLER SMÅSKALIGT JORDBRUK

För att se effekterna av färskvaruexporten är det viktigt att se till vilka sociala grupper som gynnas samt vilka grupper som exkluderats eller till och med missgynnats (Humphrey, McCulloch & Ota 2004). Forskare från olika discipliner har granskat distributionskedjorna för snittblommor och under vilka omständigheter dessa bidrar till utvecklingen i fattigare länder. Men i analysen saknas ofta hur resurserna fördelas inom landet. Studierna fokuserar allt som oftast på producenten, och medan skillnad görs mellan små och stora producenter, görs liten skillnad mellan producenterna och dess arbetstagare. Utveckling innebär inte bara att ett land ökar sitt BNP, utan utveckling innebär också en förbättrad livskvalitet för fattiga människor, vilkas tillgänglighet som billig arbetskraft är en av de viktigaste orsakerna till omlokalisering av snittblomsproduktionen. Vad gäller Kenya har omfattande utvecklingsresurser satsats för att stödja snittblomsbranschen, men få stora odlingar ägs av Afrikaner (Hale & Opondo 2005). Främst är det nederländska och engelska investerare som är aktiva i snittblomsindustrin (SASK 2004, refererad, Fair Trade Center 2011).

Huvudsakligen odlas snittblommor för export hos medelstora eller stora producenter (English & Jaffee 2004). Verksamheterna varierar från 20 upp till 100 hektar och har mellan 250 till 6000 anställda (Thoen et al, refererad, Collinson 2001). Snittblommor odlas också av småbrukare på markområden mindre än en halv hektar (Collinson 2001). Dock odlar vanligtvis denna grupp färskvaror som bönor och avokado. Snittblommor från dessa odlare är av sämre kvalitet och begränsningar inom infrastrukturen försvårar småbrukarnas möjligheter att nå exportmarknaden. Ytterligare försvårande omständigheter för småbrukarna är den ökade konkurrensen inom branschen, både inom Kenya och från andra länder. Kraven på kvalitet och minskade vinstutrymmen har skapat en marknad vars krav endast kan mötas med intensiv marknadsföring och hög produktionskvalitet. En annan barriär för i synnerhet småbönder i utvecklingsländer är SPS-åtgärder (Berends, van der Gaag, van Haren, Verwer & Wiertsema 2007). Sanitary och Phyto-sanitary eller SPS-åtgärder tillämpas av länder för att skydda befolkning, djur och växter i landet från sjukdomar, växtskadegörare och skadliga ämnen som kan spridas med livsmedel och jordbruksprodukter. SPS-åtgärderna har upprättats inom Världshandelsorganisationen (World Trade Organization-WTO) och inom EU är lagstiftning i stort gemensam och fastslagen på EU-nivå (Kommerskollegium 2012). SPS-avtalet anger att importkraven måste följa internationella standarder och får inte användas som ett onödigt hinder för den internationella handeln. Dock kan denna typ av åtgärder verka som ett handelshinder och i Kenya har småbönder haft svårt att följa kraven då de saknar finansiella resurser för att kunna följa standarderna (Henson 2000, refererad, Berends, van der Gaag, van Haren, Verwer, & Wiertsema 2007).

Humphrey, McCulloch och Ota undersöker i sin artikel från 2004 hur förändringar på den europeiska marknaden, i synnerhet den brittiska, påverkar sysselsättningen inom den kenyanska färskvaruexporten. Författarna inriktar sig på landets grönsaksexport och menar att det har skett en förändring i produktionsmönstret. Tidigare bedrevs produktionen, i större utsträckning, av småbrukare, för att på senare tid ha utvecklats mot mer storskalig produktion på odlingar som ägs av större exportföretag. Denna förändring har skett delvis för att kunna tillgodose EU:s och stormarknadernas kvalitetskrav på produktion, delvis på grund av de fördelar som stordrift för med sig och delvis till följd av en strävan att minimera de kostnader som blir följden av många små producenter, där en mindre mängd varor ska hämtas från flera platser. Det finns en uppfattning om att ett skifte från en produktion som bedrivs av småskalig bönder till produktion som bedrivs av stora exportföretag inte är en bra väg för att bekämpa fattigdom, utan att fattigdom snarare kan vara en konsekvens av en sådan växling. Humphrey, McCulloch och Ota (2004) menar dock att så behöver inte vara fallet, utan att utgången hellre,

till stöd del, beror på om arbetstillfällena på de större odlingarna uppväger den sysselsättning som går förlorad för de småskaliga jordbrukarna. Det råder således delade meningar om huruvida storskalig produktion av exportföretag eller småskaligt jordbruk är det mest effektiva typen av produktion och det mest effektiva verktyget för att bekämpa fattigdom. Större odlingar hävdas vara mer produktiva då de genererar mindre spill, å andra sidan hävdas det att större odlingar är mindre produktiva då de producerar färre ton per person än småbrukare som använder sig av ett litet antal arbetare, i allmänhet familjemedlemmar, i sin produktion.

Humphrey, McCulloch och Ota (2004) har i sin studie simulerat de konsekvenser på sysselsättningen ett ökat antal småbrukare skulle ha i jämförelse med ökat antal större odlingar. Studien visar att större odlingar har möjlighet att producera större volymer, vilket skapar fler jobbtillfällen än ett ökat antal småbrukare skulle kunna generera. Men om småbrukare producerar mer per person än de större odlingarna, och produktion är mindre arbetskrävande, tyder detta på att en övergång mot ökad produktion på större odlingar skulle resultera i ett större antal personer med arbete men samtidigt få dessa personer mindre fördelar. Påverkan på fattigdomen beror då på om en högre inkomst för ett mindre antal småbrukare för med sig fler personer över fattigdomsgränsen än vad en mindre löneökning för ett större antal anställda på större odlingar gör.

En ytterligare aspekt beträffande fattigdomsbekämpning och inverkan av storskaligt jordbruk i jämförelse med småskalig produktion, är att småskaligt jordbruk har större geografisk spridning än storskalig jordbruksproduktion och inkomster som genereras kan därför gynna ett större antal samhällen även om de anställda på kommersiella odlingar har möjlighet att skicka sina pengar till ett brett utbud av platser (Ibid). Dock menar forskarna att förespråkare för integration av kenyanska småjordbrukare i den exportverksamhet som rör brittisk dagligvaruhandeln behöver ge konkreta skäl för att motivera de omkostnaderna detta kan innebära, påståendet om att detta skulle skapa sysselsättning och inkomster håller inte, menar de.

UPPFÖRANDEKODER OCH CERTIFIERINGAR

Som ett svar på kritiken från människor- och miljörättsorganisationen, media, forskare och allmänheten har ett flertal märkningar utvecklats för att förbättra förutsättningarna inom branschen samt för att kunna garantera de europeiska kunderna hållbart och etiskt producerade blommor (CBI 2012). Dessa uppförandekoder har olika ursprung. Initialt berörde de kvalitetsstyrning, men har med tiden utvecklats till att också ställa andra krav (Collinson 2001). Somliga standarder inriktar sig på att ta itu med miljöproblem som orsakas av själva odlingsprocessen, det kan till exempel vara negativ inverkan av pesticider på omgivande mark och vatten. Andra ställer arbetarnas villkor i centrum och fokuserar på löner eller att mer vinst ska gå till småskaliga odlare. Vissa certifieringar kombinerar flera aspekter, både de sociala och de miljömässiga. Snittblommor som säljs via de holländska auktionerna kommer med information om ursprungsland och huruvida de är märkta enligt sociala eller miljömässiga standarder (Fair Trade Center 2011). För närvarande utgör certifierade snittblommor mellan 15 till 20 procent av den europeiska marknaden (CBI 2012).

Att certifiera sina blommor efter en specifik standard för att få tillgång till den europeiska marknaden kräver stora investeringar i både pengar och engagemang, men för att odlarna ska kunna konkurrera på marknaden kan certifiering vara en nödvändighet (Ibid). CBI:s rapport från 2014 berättar att Skandinaviska konsumenter, i allt högre grad, efterfrågar produkter som är tillverkade enligt principer för hållbar utveckling samt produkter som är producerade på ett ansvarsfullt sätt. Vidare fann Leipold och Morgante (2013) i sin studie att köpare som handlar direkt ifrån odlingar, också de, i allt större utsträckning, kräver någon form av certifiering. Utvecklingen är sannolikt resultatet av den ökade medvetenhet hos västerländska konsumenter som en följd av de rapporter från början av förrförra

årtiondet vilka redogjorde för missförhållande inom branschen. Situationen har lett till att många stormarknader och blomsterförsäljare ökat sin insyn i leveranskedjan, och för att på ett effektivt sätt kunna garantera konsumenterna blommor från företag som tar ansvar för miljö och personal görs numera fler inköp hos certifierade odlingar. Som ett resultat krymper marknaden för icke certifierade blommor. CBI:s rapport från 2014 påvisar dock att efterfrågan på hållbart producerade blommor i Skandinavien är begränsad trots att hållbarhet är i ropet och miljömedvetenheten är hög.

Enligt Leipold och Morgante (2013) har blomsterbranschen jobbat länge med flera olika certifieringar som omfattar både miljö och socialt ansvar, dock har certifieringarna främst utvecklats för producenterna och inte använts i kommunikation mot konsumenter. Två märkningar som faktiskt vänder sig direkt till konsumenterna är Fairtrade och FFP, vilka omfattar både miljö och socialt ansvar. Dessa behandlas närmare längre fram i kapitlet.

Lokala exportorganisationer och andra intressenter i bland annat i Kenya, Colombia och Etiopien har utvecklat eller håller på att utveckla egna standarder. Dessa standarder ses ofta som ett första steg mot en implementering av ICC-standarderna vilken är ett resultat av dialog mellan regering, den privata sektorn, frivilligorganisationer och fackföreningar (CBI 2012). Nedan kommer jag att redogöra för några av de vanligaste märkningarna.

VANLIGT FÖREKOMMANDET MÄRKNINGAR OCH INITIATIV

Följande märkningar och initiativ är de som är vanligast förekommande på den europeiska marknaden.

ICC

”International Code for the production of Cut Flowers” är en samling krav som eftersträvar hållbar produktion av snittblommor och bättre arbetsvillkor för anställda inom branschen. Uppförandekoden, vilken utvecklades år 1998 av europeiska ideella organisationer och fackföreningar, föreskriver minimistandarder för arbetsförhållanden, mänskliga rättigheter samt miljökrav. Flertalet certifieringsprogram har ICC-koden som minimi krav (CBI 2012). I urval behandlar koden följande:

- Anställdas rätt till en skälig lön
- Anställda är fria att gå med i fackföreningsverksamhet
- Barnarbete är förbjudet
- Krav ställs på aspekter som rör hälsa och säkerhet
- Användning av bekämpningsmedel ska begränsas

Källa: CBI 2012

Global GAP

Global GAP är en internationell ”business to business” standard för jordbruksverksamhet skapad av ett antal europeiska livsmedelskedjor i slutet av 1990-talet (Global GAP u.å). De frivilliga kraven riktar sig till stormarknader och livsmedelskedjor samt används främst av återförsäljare i norra och västra Europa (CBI 2012). Fokus ligger på:

- Spårbarhet
- Miljö och biodiversitet
- Arbetarnas hälsa och säkerhet
- Djurskydd

Källa: (Global GAP u.å)

MPS

Även MPS (Milieu Programma Sierteelt) är en "business to business" standard som utfärdar hållbarhetsmärkningar för hela distributionskedjan av odling av snittblommor, krukväxter, annueller, perenner, lökar, knölar och träd. Från början är MPS ett holländskt initiativ men används ofta internationellt (CBI2012). Organisationen grundades 1995 som ett svar på den globala kritiken som riktades mot snittblomsodlingarna. (Leipolds & Morgantes 2013)

MPS har utvecklat flera certifieringar:

- **MPS-ABC**
MPS-ABC är ett miljöcertifieringssystem med tre olika nivåer: A, B och C, där A representerar den högsta och mest miljövänliga nivån. Märkningen tilldelar bland annat poäng utefter huruvida producenten vidtagit lämpliga åtgärder för att förhindra vattenspill, då vatten ofta är en brist i utvecklingsländer. MPS-ABC används som minimistandard inom flertalet stormarknader och garden centers inom EU. Vissa större europeiska återförsäljare, som till exempel, IKEA köper som minimum endast in växter med MPS-A märkningen (CBI 2012).
- **MPS GAP**
Certifieringen är baserad på Global GAP:s kravstandard vilken riktar sig till europeiska stormarknader, MPS GAP är därför särskilt lämplig för snittblomsproducenter som säljer till just stormarknader och livsmedelsbutiker (Ibid).
- **MPS-Socially Qualified**
MPS-SQ är ett certifieringssystem som ser till den sociala sidan av blomsterproduktionen, fokus ligger på anställdas hälsa, säkerhet och på de sociala förhållandena (MPS Sustainable Quality u.å). MPS-SQ grundar sig på ICC:s krav (CBI 2012).
- **MPS-Quality**
MPS-Quality är en märkning som avser garantera återförsäljarna att producenten uppfyller de ständigt stigande kvalitetskraven (MPS Sustainable Quality u.å). Dessa kvalitetskrav är baserade på blomstersektorn och behandlar bland annat inköp, försäljning, rekommationer, kundnöjdhet, samt blommornas livslängd (CBI 2012).

Fairtrade

Fairtrade är en oberoende produktmärkning som främst handlar om att förbättra arbetsvillkoren för odlare och anställda i utvecklingsländer (Fairtrade - Vad är Fairtrade u.å). Organisationen riktar sig främst till marginaliserade producenter och arbetstagare i länder med utbredd fattigdom, och certifieringen inkluderar hela distributionskedjan, från produktion till den förpackade slutprodukten. Kriterierna för certifieringen syftar till ekonomisk utveckling och ökad miljöhänsyn, de baseras på ILO-konventionerna för mänskliga rättigheter i arbetslivet (CBI 2012). Ansvar för kontroll och certifiering ligger hos Fairtrade-ägda Flocert. Flocert drivs som ett oberoende internationellt certifieringsorgan med ISO65-ackreditering (Fairtrade - Certifiering & Kontroll u.å). Fairtrade-certifierade rosor är relativt populära i Sverige. År 2008 uppgick försäljningen av Fairtrade-rosor till 13 miljoner stjälkar (CBI 2014).

FFP

FFP, Fair Flowers Fair Plants, är en konsumentmärkning som ställer krav på miljö och anställdas villkor. FFP har för avsikt att vara en global och enhetlig standard som omfattar hela distributionskedjan.

Blomsterodlingar vars snittblommor och krukväxter bär Fair Flowers Fair Plants etikett uppfyller ICC:s uppförandekod, odlingarna måste även uppnå minst MPS-A certifiering eller en jämförbar nivå (Fair Flowers Fair Plants u.å). För att en återförsäljare ska kunna sälja FFP-märkta blommor måste hela ledet i produktionen från odling till butik vara godkända och FFP-anslutna. Märkningen är mest känd i Frankrike, Holland, Storbritannien, Sverige, Tyskland och Österrike (CBI 2012). I Skandinavien är FFP en konsumentmärkning på frammarsch och i Sverige säljs FFP produkter i mer än 1500 blomsteraffärer och av 21 grossister och ett dussintal av de svenska återförsäljarna är registrerade FFP-aktörer (CBI 2014).

Ekologiska märkningar

Ekologiska märkningar baseras på EU-krav men är ofta mer strikta och detaljerade. Certifierade odlingar undviker konstgödsel och syntetiska pesticider, som alternativ används naturliga processer för skadedjursbekämpning. Vid storskalig rosodling är det dock svårt att bedriva produktion utan att använda pesticider. Många blomsterhandlare anser att ekologiska rosor har sämre hållbarhet och är mindre estetiskt tilltalande än icke ekologiska rosor, och av denna anledning väljer de europeiska kunderna inte eko-rosor i särskilt stor utsträckning. För tillfället finns det en mängd olika märkningar runt om i världen för ekologiska varor (CBI 2012).

KENYA – UPPFÖRANDEKODER, CERTIFIERINGAR OCH HÅLLBAR UTVECKLING

Bland världens alla blomsterproducerande länder är Kenya bland dem som har flest uppförandekoder. Det höga antalet uppförandekoder beror på närstående handelsförbindelser med europiska uppköpare, Kenyas känsliga natur och en stark inverkan från Kenyas naturvårdsrörelse samt brist på övergripande och genomförbar nationell lagstiftning (Collinson 2001). De standarder som implementeras genom certifieringsorganisationer innebär i vissa fall verkställande av existerande men icke efterföljda kollektivavtal och statliga bestämmelser. Ett sådant exempel är de årliga men tidsmässigt slumpvisa besöken där certifieringsorganisationen stämmer av att den aktuella snittblomsodlingen efterföljer fastställda standarder, vanligtvis utförs denna uppgift av statliga arbets- och miljöinspektioner. I vissa fall är kraven som ställs genom en certifiering högre än den lokala lagstiftningen (Leipold & Morgante 2013).

De flesta koderna omfattar arbetstagarnas hälsa och säkerhet, anställnings villkor samt miljöprestanda och i många fall överlappar uppförandekoderna varandra (Ibid). Överflödet av koder innebär att kraven på nya företag som vill in i branschen är mycket hård, uppförandekoder har blivit en livsstil för många företag och koderna har bidragit till att vässa verksamheter (Collinson 2001). Certifierade odlingar står för 70 procent av exportmarknaden och allt fler odlingar certifierar sin verksamhet för att på så vis säkrar sin tillgång till marknaden och verksamhetens långsiktighet (Leipold & Morgante 2013).

Leipold och Morgante (2013) undersöker i sin artikel vilken inverkan certifieringsorganisationerna haft på arbetsvillkor och miljöpåverkan inom branschen, de fann att många förbättringar som skett kan härleds till just certifieringsorganisationer. Artikeln utgår ifrån begreppet hållbar utveckling och granskar det sociala, ekonomiska och miljömässiga läget. Underlag till artikeln samlades in i Kenya under 2010 genom intervjuer med arbetare på odlingar, fackföreningar och andra aktörer inom snittblomsindustrin. De utvalda snittblomsodlingarna kontaktades genom KFC (Kenya Flower Council) vilket troligtvis betyder att de också var odlingar med höga miljö- och sociala standarder. Forskarna blev nekade tillträde till icke certifierade odlingar men menar att genom intervjuer med arbetare kan det antas att förhållandena är sämre på dessa företag. Fem av tolv besökta odlingar hade Fairtrades

certifiering Flocert, vilken anses vara av hög standard, dock är andelen odlingar med Flo-certifiering betydligt lägre i övriga landet. De intervjuade arbetarna kontaktades genom fackföreningar och risken föreligger således att antalet mindre nöjda informanter är överrepresenterad.

Vad beträffar den sociala hållbarheten fann forskarna att certifieringsorganisationer, som till exempel Fairtrade, har haft god inverkan och förbättrat förutsättningarna för de anställda. Organisationerna har pressat industrin till att förbättra arbetsvillkoren och minska miljöpåverkan samt bidragit till att dessa normer spridits till icke-certifierade odlingar. Förbättringar som studien framhåller omfattar garanterad mammaledighet i tre månader, pappaledighet i 14 dagar samt en genomsnittlig semester på mellan 21 till 23 dagar. Arbetsveckan är max 46 timmar, övertid betalas med en högre ersättning och arbetstid över det normala limiteras. Bekämpningsmedel är tydligt märkta med varningsskyltar, och endast manliga anställda hanterar pesticiderna och under besprutning är växthusen stängda. Skyddsutrustning krävs och tillhandahålls inom verksamheten. Jämställdhetskommittéer har införts för att informera arbetare om sexuella övergrepp och ge kvinnliga anställda upplysning om hur de ska gå tillväga om de blivit trakasserade. Av 20 intervjuade arbetare rapporterade åtta stycken om övergrepp som begåtts på respektive odling, en manlig arbetare rapporterade att han hade blivit utsatt. Fyra av fallen slutade med avstängning eller uppsägning av förövaren. Arbetarna betonade jämställdhetskommittéernas viktiga funktion i förfarandet då de uppmuntrat till rapportering och sedan skyddat den anmälande arbetstagaren. Följaktligen förekommer fortfarande sexuella övergrepp men betraktas av arbetsledning och anställda allt mer som oacceptabelt (Ibid).

Men trots en sammantaget förbättrad arbetssituation är lönerna fortfarande mycket låga och motsvarar inte en skälig levnadslön, arbetarna och deras familjer tvingas leva utan eller med ytterst begränsad disponibel inkomst. För att täcka underskottet tog arbetstagarna i studien lån, vanligen genom kooperativ på arbetsplatsen. Andra jobb, enstaka bonusar samt partners inkomst gick också till att täcka levnadskostnaderna. Möjligheten att kunna spara pengar är således mycket liten. Lönerna vilka odlingarna tillhandahåller överstiger dock den lagstadgade minimilönen för arbetare inom jordbrukssektorn, men är betydligt lägre än vad som skulle accepteras för västerländska arbetare eller medelklass-kenyaner. Kenya är ett land med 40 procents arbetslöshet och 50 procent av befolkningen lever under fattigdomsgränsen, följaktligen är jobb inom snittblomsbranschen mycket eftertraktade trots de låga lönerna. Utöver det uppenbara problemet för snittblomsarbetarna att få ihop sin privata ekonomi, bidrar de också ytterst lite till landets ekonomiska utveckling. Utan disponibel inkomst kan de varken konsumera, investera eller spara (Ibid).

Studien påvisar också att fackligt medlemskap ofta motarbetas och bestraffas, problemen var dock störst på icke certifierade odlingar. Enligt forskarna påstod ledningen att fackföreningsverksamhet och medlemskap inte motarbetas och att fackliga företrädare har full insyn i verksamheten, detta påstående bestrids emellertid av både KPAWU (Kenya Plantation and Agricultural Workers Union) och anställda som intervjuats. KPAWU-medlemmar hade svårare att bli befördrade och blev lättare uppsagda, dessutom inskränktes insynen i verksamheten genom diverse fördröjningstaktiker. Vissa odlingar var dock väldigt samarbetsvilliga med KPAWU, genom att exempelvis dra av för fackliga avgifter på lönerna och betala dem direkt till fackförbundet (Ibid).

I andra utvecklingsländer finns ett samarbete mellan fackföreningar och certifieringsorganisationer, men enligt Leipold och Morgante (2013) har samarbetet mellan KPAWU och certifieringsorganisationerna inte fungerat. Certifieringsorganisationernas höga standarder medför att medlemskap i KPAWU upplevs som överflödigt, fördelarna att gå med i facket är för få i förhållande till vad medlemskap kostar. Följaktligen är antalet medlemmar i fackföreningen relativt lågt. Forskarna ser en fara i att certifieringsorganisationerna försvagar fackföreningarnas ställning, då fackföreningar fyller funktioner som certifieringsorganisationer inte gör. En fackförening sluter samman arbetstagare att

företräda gemensamma intressen gentemot arbetsgivaren. Arbetarna har därigenom möjligheten att vara delaktiga i förbättringar på arbetsplatsen. Fackföreningar kan också påverka löner genom att kalla till strejk, en åtgärd certifieringsorganisationer inte kan vidta.

Vidare konstaterar Leipold och Morgante (2013) att odlingarnas belastning på miljön har minskat till följd av ökad medvetenhet och införda regleringssystem. Framstegen beror både på odlingarnas eget ingripande samt åtgärder som vidtagits på grund av certifieringsstandarder. En aktion från branschens sida för att försöka hejda negativ miljöpåverkan på Lake Naivasha är upprättandet av "Lake Naivasha Riparian Association", en sammanslutning av frivillig snittblomsodlingar belägna i närheten av sjön som arbetar för att motverka krafter vilka hotar sjöns kvalité och estetiska värde. Arbetet sker bland annat genom att reglera och administrera vattenuttag baserat på kubikmeter per hektar. Certifieringsorganisationernas ökade inflytande och påtryckningar från andra frivilligorganisationer har till viss del också påverkat vattenanvändningen och minskat den negativa effekt utvinning haft på vattentäkter. Odlingar som vill bli certifierade enligt FLO, MPS eller KFC måste reglera sitt uttag och följa standarderna. Även teknologiska framsteg har möjliggjort en minskning av vattenanvändningen och certifieringsorganisationerna understödjer odlingarna med teknisk kunskap. Två metoder som odlingarna i Leipolds och Morgantes studie från 2013 använt sig av var uppsamling av regnvatten samt vattenåtervinning, vilket innebär att rent vatten som använts till bevattning samlas upp och pumpas tillbaka in i systemet. Även om förbättringar gjorts och bevarandet av naturmiljön numera tas på större allvar, behövs ytterligare åtgärder vidtas för att tackla problemen men i dagsläget är för få odlingar medlemmar i certifieringsorganisationerna.

Med ovanstående som bakgrund rekommenderar forskarna konsumenterna att köpa Fairtrade och andra certifierade blommor för att pressa återförsäljare att i sin tur köpa sina blommor från certifierade gårdar (Ibid).

KENYA FLOWER COUNCIL – KENYAS EGEN STANDARD

Som tidigare berörts uppfyller odlare i vissa fall flera olika koder, vilka tenderar att skilja sig åt mer i tonvikt än innehåll. I mars 1997 lanserades Kenya Flower Council (KFC) sin egenutvecklade uppförandekod. Ambitionen var att skapa en övergripande kenyansk kod så att lokala odlare inte skulle behöva följa två eller flera europeiska koder samtidigt. Collinson undersöker i sin artikel från 2001, hur mycket det kostar för odlingarna att följa kraven på miljö och arbetsförhållanden som ställs av KFC. Artikeln tar också reda på om och vilka vinster som görs inom arbetsproduktivitet och effektivare ledning och om kostnader som uppkommer med certifiering fördelas mellan aktörerna i distributionskedjan, inklusive konsumenten.

Med kodernas överlapp följer svårigheten att beräkna vilka av producentens kostnader som beror på vilken kod. Av de producenter som granskades i Collinsons studie från 2001 fanns ett samband mellan företagets storlek och kostnaderna som följde med uppförandekoderna sett i procent av årsomsättningen. Kostnaden blev högre för den mindre producenten men efterlevnadskostnaderna var även i detta fall överkomliga. Nya seriösa odlare är medvetna om de standarder som finns och vilka nivåer och inträdeskrav om råder. Mer progressiva odlare hyser inte rädsla för nya uppförandekoder.

KFC har inte fastställt någon minimilön för sina medlemmar, men ser till att arbetsgivaren betalar den lagstiftade minimilönen och att betalningar görs till nationella socialförsäkringsfonder. Odlingar som följer koden rapporterar om bättre hälsa, vilket är positivt ur verksamhetens synpunkt då detta leder till högre produktivitet samt lägre kostnader för vårdinsatser. Andra fördelar kan ses i främjandet av långsiktigheten i verksamheten genom strävan efter en hållbar miljö. I jämförelse med andra koder inkluderar KFC:s uppförandekod metoder för att minimera den tid som chefer spenderar på att

övervaka rutinuppgifter. KFC:s kod praxis bidrar också till att minimera spill eller stöld av kemikalier som används i produktionen. Vidare kan uppförandekoden verka som ett ledningsverktyg (Ibid).

För att övertyga köparna om att KFC-koden är av tillräckligt hög standard har KFC varit tvungen att höja sin profil i Europa (Ibid). KFC har sedan starten inkluderat miljöpåverkan i sin uppförandekod, men miljöregleringssystemet betraktas dock som mindre sofistikerat än MPS program vilket tvingar producenterna att föra register över hur mycket energi som konsumeras, mängden avfall som förbrukas och kvantiteten pesticider samt gödningsmedel som används i odlingen (Leipolds & Morgantes 2013).

Köpare i Storbritannien påverkas inte av kostnader förknippade med KFC:s uppförandekoder. Det är också osannolikt att odlare kommer att bli kompenserade i framtiden då uppförandekoden är frivillig. Även om många brittiska stormarknader stödjer KFC:s verksamhet kan de inte kräva att leverantören är medlem. Det finns också tydliga fördelar för odlare som uppfyller kraven i KFC:s standarder. Även om stormarknaderna skulle kompensera odlarna är det osannolikt att kundpriset skulle höjas. I Storbritannien är efterfrågan på snittblommor priskänslig och enligt Collins (2001) skulle varken odlare, stormarknader eller konsumenter vinna på en prishöjning som syftar till att kompensera odlarna för kostnader associerade med efterföljandet av uppförandekoder om detta orsakar nedgång i försäljningen.

CERTIFIERINGAR PÅ DEN SVENSKA MARKNADEN

Till Sverige importeras bland annat rosor från Kenya och nejlikor från Colombia, och som forskningen pekat på kan handeln med dessa låglöneländer bidra till att öka antalet arbetstillfällen och vara en viktig källa till förbättrad ekonomi. Men vilket också blivit tydligt, är att låglöneländer ofta är högriskländer när det gäller miljö och arbetsrätt. Det är därför viktigt att företag som handlar med dessa länder tar både miljö-, och socialt ansvar. År 2007 utfördes en studie av Fair Trade Center där den svenska snittblomsbranschens sociala ansvarstagande granskades. I studien granskades både fackhandeln och dagligvaruhandeln samt importörer och grossister. Studien påvisade stora brister i det etiska arbetet. Ytterst få aktörer ställde krav på att mänskliga rättigheter respekterades i produktionen och Fair Trade Center (2007) ansåg att svenska blomsterhandlare inte kunde garantera att handeln skedde med respekt för mänskliga rättigheter. Kraven från handlarna på importen var vid tidpunkten nästan obefintlig och kontrollen var mycket bristfällig (Fair Trade Center 2007).

Denna studie följdes upp av Fair Trade Center år 2011 då fackhandeln och dagligvaruhandeln samt importörer och grossister återigen granskades. I rapporten konstateras det att dagligvaruhandels aktörer i många fall är stora koncerner som arbetar med olika produktgrupper, varav snittblommor är en, och arbete vad gäller socialt ansvar i leverantörsleden är därför oftast mer omfattande och utvecklat än till exempel fackhandeln, vilket kan kopplas till fler resurser och mer uppmärksamhet från omvärlden. Enligt rapporten uttrycker branschen en vilja att arbeta med sociala frågor i leverantörsledet men att få konkreta framsteg gjorts sedan 2007. En jämförelse rapporterna emellan visar att en viss förbättring skett inom de granskade företagen vad gäller socialt ansvarstagande i leverantörsledet sedan 2007, men att branschen fortfarande inte arbetar systematiserat med sociala frågor. Rapporten kritiserade också den begränsade informationen på de granskade företagens hemsidor gällande åtaganden inom socialt ansvarstagande i leverantörsledet. Tydlig information är något som krävs för att konsumenten ska kunna göra medvetna val i frågan (Fair Trade Center 2011).

I rapporten från Fair Trade Center (2011) framhålls att företagen i stor utsträckning styrs av kundernas efterfrågan och att konsumenterna därför har ett ansvar att påverka att snittblommor odlas på ett etiskt försvarbart vis. I rapporten framgick att företag inom branschen endast märkt av en relativt

liten efterfrågan på etiskt producerade snittblommor. Detta skulle kunna bero på bristfällig exponering i butikerna och otillräcklig kommunikation på hemsidor, vilket gjort att kunden helt enkelt är omedveten om de märkningar som finns att efterfråga.

VILKET VÄRDE ÄR MEST VÄRT?

Holt och Watson framför i sin artikel från 2008 hur komplexa inköp av snittblommor blir när både internationella utvecklingsfrågor och växthuseffekten ska tas i beaktande. Författarna menar att det är naivt att anta att ekonomi, sociala aspekter samt miljöfrågor ömsesidigt förstärker varandra, de anser att fokus på ett visst område eventuellt kan ske på bekostnad av ett annat. Hos konsumenter i EU finns i dagsläget en strävan att handla närproducerat, avsikten är bland annat minska koldioxidutsläppen. Dock kan dessa köpbeslut få ekonomiska- och sociala konsekvenser för de fattigare regionerna i världen då internationella handelsprodukter är en viktig inkomstkälla. Studier har dessutom visat att närproducerade snittrosor inte nödvändigtvis är mer miljövänliga i fråga om utsläpp av växthusgaser än blommor producerade i fjärran länder. Williams (2007) har gjort en studie där snittrosor ämnade för den brittiska marknaden producerade i Kenya jämfördes med snittrosor producerade i Nederländerna. Studien visade att den kenyanska odlingen var betydligt mindre energikrävande, mindre fossila bränslen användes och mindre mängder växthusgaser släpptes ut än vid den holländska produktionen. Flygfrakten mellan Kenya och den brittiska marknaden var inräknad i undersökningen.

Vringer och Blok (1999) har i sin artikel undersökt hur nederländska hushåll genom förändrade konsumtionsvanor skulle kunna göra val som är mindre energikrävande utan att minska sin konsumtion. Snittblommor som dekoration och gåva, menar författarna, är ett av hushållens mest energikrävande köp och för att avhjälpa detta analyseras vilka alternativ som kan fungera. De framhåller krukväxter, eller snittblommor som är producerade i länder där mindre mängd energi går åt i produktionen, mindre energikrävande sorter eller att välja blommor efter säsong. I länder som Kenya, Israel, Spanien, och Marocko kan snittblommor odlas mer energi-effektivt än i Nederländerna på grund av varmare klimat. När det gäller rosor är energianvändningen något lägre när odlingen sker i Israel, Marocko och Spanien, med flygtransport inräknad, och betydligt lägre i Kenya. Hushåll skulle även kunna minska energianvändningen om inköpen görs då blommorna finns tillgängliga för säsong under sommaren och om de, under odlingsstadiet, mest energikrävande sorterna byttes ut. Att köpa lökar istället för snittblommor från lökar kan också minska behovet av energi under uppdrivningsstadiet. Lökar lever också vanligtvis längre än snittblommor. En förlängning av livslängden beskrivs i artikeln också som ett alternativ och skulle vara möjligt genom en lämplig hantering av snittblommorna. Lämplig hantering innebär rena vaser, rent vatten och inget direkt solljus. Gödningsmedel kan också öka livslängden, för rosor kan tillsättande av gödningsmedel förlänga hållbarheten avsevärt, för andra sorter blir livstidsförlängningen dock betydligt mindre gynnsam. Andra alternativ som artikel framhåller är att istället för snittblommor köpa konst, skulpturer plast- eller textilblommor.

Konsumenter ställs följaktligen inför valet mellan produkter som bidrar till mindre koldioxidutsläpp och produkter som främjar ekonomisk självförsörjning i utvecklingsländer. Marknadsstrategin för Fairtrade-märkta varor går ut på att minska det upplevda avståndet mellan producenten i utvecklingsländer och konsumenterna i Europa, genom att engagera känslor och värderingar i köpbesluten. Detta skapar ett dilemma mellan önskan att minimera klimatpåverkan och samtidigt handla från en global marknad med fokus på social hållbar utveckling under märken som fair trade (Holt och Watson 2008).

Det hörs dock röster som kritiserar den Kenyanska exportindustrins ökade beroende på de europeiska och västerländska marknaderna och akademiker föreslår att Kenya, liksom andra afrikanska länder bör koncentrera sig på produktionen för inhemsk konsumtion snarare än export. Det isländska vulkanutbrottet i mars 2010 visade hur sårbar den kenyanska blomsterindustrin är inför globala klimatförhållanden, då flygningar ställs in kan produkter nå varken återförsäljare eller de holländska auktionerna. Dessutom har den finansiella krisen genljudit i branschen då västerländska konsumenter i osäkra tider köper färre lyxvaror såsom blommor (Leipold & Morgante 2013).

Del 2.

BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN, SVENSKA KYRKAN OCH MILJÖN

Från odlingar belägna i avlägsna länder hamnar en del av rosorna till sist på begravningsplatser runt om i Sverige. Detta avsnitts syfte är att se närmare på de förhållningssätt som kyrkogårdsförvaltningar och Svenska kyrkan har gentemot frågor som rör miljö och hållbar utveckling och hur man arbetar med dessa aspekter i dagsläget samt hur man har arbetat med dem tidigare.

SVENSKA KYRKAN OCH MILJÖN

Det finns en strävan inom Svenska kyrkan att vara en drivande kraft mot ett hållbart klimat. Den 12 maj 2014 presenterade Svenska kyrkans 14 biskopar ett biskopsbrev om klimatfrågan. Biskoparna riktar sig till Svenska kyrkan och kyrkor i hela världen, till beslutsfattare i Sverige och internationellt, till företag och organisationer såväl som till enskilda människor. Syftet är att ge ett teologiskt bidrag i den pågående klimatkussionen och stimulera till arbete med klimat och hållbarhetsfrågor i både ord och handling. I den debattartikel som var införd i Kyrkans tidning 2014-05-12 i samband med biskopsbrevet efterlyser Svenska kyrkans biskopar klarsyn och politiskt mod. Debattartikeln kritiserar att klimatet och miljön inte stod högre upp på den politiska dagordningen inför valet trots att svenska befolkningens oro över klimatet ökar, en oro som också påvisas i rapporter från miljöorganisationer. I artikeln efterlyser de mer och bättre ledarskap, inte bara i politiken utan i företag och på skolor, i föreningar och familjer och i kyrkor och församlingar. Det behövs människor som formulerar visioner, vågar ta ställning och tar konkreta initiativ. De konstaterar att Svenska kyrkan måste fortsätta att se över sin egen klimatpåverkan, arbetet som pågår i stift och församlingar behöver bli effektivare (Kyrkans tidning 2014).

DEN GRÖNA POSTILLAN

Inför det nya seklet arbetades en miljöhandbok fram, kallad "Den gröna postillan". Målsättningen med boken var att ha en utgångspunkt för miljöförbättringar inom alla kyrkans verksamhetsområden. Boken skulle stödja församlingarna i deras ambitioner att tillsammans med andra parter i samhället söka en hållbar livsstil och utveckling. Till grund för handboken låg miljödokumentet Agenda 21, formulerat vid FN:s miljökonferens i Rio 1992. Vid denna konferens beslöts att en lokal agenda 21-plan skulle upprättas av människor i kommuner (eller motsvarande) över hela världen. Programmet är inte bindande men har en moralisk och etisk giltighet. Bidragen till "Den gröna postillan" kom till stor del från landets stiftsmiljövärn och boken arbetades fram i samråd med dem. Miljöhandboken utger sig inte för att vara heltäckande utan snarare en inspiration för praktiska förändringar och en mental resa. I skriften framlägger man att Svenska kyrkan har en central roll i miljöarbetet (Svenska kyrkans Miljövärn 1995).

I "Den gröna postillan" kan man läsa om Svenska kyrkans Riksmiljövärn som tillkom 1992. Miljövärnets uppdrag var att både samordna och ta nya initiativ för att stärka stifts och församlingars roll i kampen för ett mer miljöanpassat Sverige. Man anser att kyrkan måste ta en betydligt mer aktiv roll

både vad gäller att utmana samhället och vara en förebild. Miljövärnets första verksamhetsår sammanföll med FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro, vilket inspirerade till två konkreta målsättningar: att bidra till att stiftsmiljövärn bildats runt om i landet samt att utmana stiftet att avsätta frivilliga skogsreservat. Riksmiljövärnet arrangerade även utbildningskonferenser för miljövärnsgrupper på stift och församlingar (Ibid).

Författarna menar att en livsstilsförändring i västvärlden krävs för att en hållbar utveckling ska kunna uppnås. De anser att det vi kallar ekonomisk tillväxt egentligen är en fattigdomsprocess då klyftorna mellan länder ökar. Miljödebatten har böljat fram och tillbaka under de senaste decennierna och aktivt handlande påyrkas där kyrkan ska vara inspiratör och pådrivare. Det är viktigt att kyrkan och församlingarna antar en profetisk roll som ombud för guds syften och ger röst åt utsatta människor och tar sig an den hotade naturen. Dock ligger motivationen för en miljöplan inte bara i den kristna tron, utan i Sveriges riksdags beslut att verka för konkreta insatser som leder till en ekologiskt hållbar samhällsutveckling. För att församlingen skall bli riktigt trovärdig krävs det att man arbetar systematiskt och på hemmaplan med att miljöanpassa sin egen verksamhet, till kyrkorummet till exempel efterfrågar boken lokalt producerade blommor i möjligaste mån, med tanke på långa transporter (Ibid).

I miljöhandboken framhålls miljörevision som en metod för att förbättra miljöarbete. En miljörevision innebär granskning och kritisk genomgång av arbetssättet och slutligen en förbättring av det ur miljösynpunkt, dåliga. Tanken med kyrkans miljörevision är att församlingen själv ska finna en modell för hur just de vill arbeta med miljöfrågorna. Arbetsbelastning, tid och lust får avgöra vad som är rimligt. Var och en måste få hitta den väg som passar. För att förbättra miljöarbetet bör ett miljøråd bildas där så många yrkesgrupper som möjligt finns representerade. Miljørådets uppgift är bland annat att studera sammanhang och skapa en bild av de inköp som görs och vilka alternativ som finns. Miljørådet sätter upp tydliga och mätbara mål, eventuellt med angivna tidsramar (Ibid).

Miljörevisionen inbegriper även utemiljön och kyrkogårdskötseln. Där framhåller man vikten av ett väl fungerande kretslopp vilket ger en bra jord, samt vikten av att minska sitt avfall. Följande tips ges:

- Sortera avfallet
- Återanvänd och återvinn
- Parkavfall kan med fördel komposteras
- Påverka leverantörer att minska sitt avfall

”Den gröna postillan” talar också om miljövänlig upphandling och uppmuntrar till att försöka välja lokalt producerade varor för att minska transporter. Helst ska varor väljas som är miljömärkta, bland andra rekommenderas KRAV (Ibid).

Vidare behandlas utemiljön och marken runt kyrkor och kringliggande hus. Förr betraktades dessa områden som en del av kyrkans budskap till människor och munkarna odlade artrikt för att glädja omgivningen med skönhet. Efter reformationen och framförallt med industrialismen blev dessa ytor på många håll vältuktade och ekologiskt relativt sterila miljöer. Här föreslås det i ”Den gröna postillan” att man istället kan anlägga en blomsteräng för att bidra till den biologiska mångfalden (Ibid).

Svenska kyrkan har dock varit aktiv inom miljöfrågor och miljöarbete redan innan Svenska kyrkans Riksmiljövärn och miljöhandboken utkom. Miljövärnsrörelsen var ett svar på det arbete som sedan länge pågått på många olika håll inom svenska kyrkan. Många församlingar har arbetat med långsiktigt miljöarbete, ofta i samband med Sensus studieförbund. Författarna påpekar att miljöarbetets pionjärer i många fall är vaktmästare, kyrkopersonal och lokalvårdare som arbetar praktiskt och är vana att omsätta ord i handling. Församlingar har också agerat opinionsbildare i lokala och regionala rättvis- eller miljöfrågor. Inte minst gäller detta frågor som rör relationer mellan landsbygd och

tätort. Under våren 1995 kom Svenska kyrkans miljövern att omorganiseras på riksplanet och knöts då närmare Kyrkans centralstyre (Ibid).

MILJÖDIPLOMERING

Idag kan arbete med miljödiplomering och miljöledningssystem vara ett sätt för företag och organisationer att förbättra sitt miljöarbete. En miljödiplomering är första steget mot att införa ett miljöledningssystem. Ett miljöledningssystem kan sin tur leda till miljöcertifiering. Miljöcertifiering innebär att låta göra en oberoende revision av utfört miljöarbete. Denna utförs av företag som är särskilt auktoriserade för uppgiften. Certifikatet som utfärdats är ett bevis på att man uppnått vissa mål. Dock kan arbete med miljöledningssystem ske utan att förvaltningen certifierar sig, eventuellt under en modell som kan ge diplom som belöning. Ett miljöledningssystem innehåller en beskrivning av organisationen, dess miljöpåverkan, miljöpolicy, miljömål och planen för hur målen ska nås, rutiner, kommunikation, och utbildning. Målen ska också följas upp och utvärderas och därefter sätts nya mål för det fortsatta arbetet. En verksamhet som har ett miljödiplom eller ett miljöcertifikat garanterar inte att verksamheten är miljövänlig. Det påvisar dock att man hanterar miljöfrågorna med viss systematik. Ett enklare miljödiplom är inte förenat med stora kostnader medan en fullständig certifiering kan vara dyr (Kyrkogården 2011). De kyrkogårdar som har certifierat sig har gjort det inom Svenska kyrkans egen miljödiplomering eller inom Svensk miljöbas (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation u.å).

SVENSKA KYRKANS MILJÖDIPLOMERING

”Att vara kyrka är att verka utifrån ett ansvar för skapelsen i alla dess former. Därför skapade Svenska kyrkan ett eget diplomeringssystem som utgår från den kristna tron” (Bernérus & Larusson 2012).

För församlingar och kyrkliga organisationer som vill arbeta med frågor som rör miljö och hållbar utveckling har Svenska kyrkans miljövern tillsammans med Sensus studieförbund arbetat fram ett eget miljöledningssystem. Systemet introducerades 1999 som ett redskap för församlingar och organisationer som vill arbeta på vis som bidrar till ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet för alla. Det handlar både om att utföra förbättringsåtgärder samt att tillämpa ett målstyrt och processinriktat arbetssätt. Det egna miljöledningssystemet följer ISO 14001 och EMAS. Dessa har utvecklats av näringslivet och utgår i huvudsak från att åtgärda aspekter som följer varor företagen producerar, och kyrkoverksamhet skiljer sig från varu- och eller tjänsteproducerande företag menar Bernérus och Larusson (2012). Till skillnad från ISO 14001 och EMAS bygger Svenska kyrkans miljödiplomering på en teologisk grund.

Svenska kyrkans miljödiplomering är en arbetsmetod uppbyggd av sex olika steg. Stegen leder vidare i en arbetsprocess som leder till en handlingsplan. I handlingsplanen anges de mål som önskas uppnås och vilka åtgärder som krävs för att nå dit. Metoden bygger på att arbetslaget gemensamt binder samman sina kunskaper och erfarenheter av miljöfrågor i ett kretslopp av samarbete (Ibid).

1. Nulägesbeskrivning

Första steget i miljödiplomeringen är att göra en nulägesanalys för att skapa en bild av i vilken utsträckning verksamheten belastar miljön. Detta underlag ligger sedan till grund för de mål och åtgärder verksamheten kommer att vidta för att minska miljöbelastningen. Till hjälp

finns checklistor med påståenden som ska ge en överblick över miljöarbetet. Ett påstående kan se ut så här:

Blommor

Vi använder blommor som är ekologiskt odlade och/eller närodlade och/eller Fairtradecertifierade. [ ] JA, [ ] NEJ

2. Vision och miljöpolicy

Här formuleras den övergripande visionen för miljöarbetet och hur detta ska avspeglas i verksamheten samt den riktning policyn ska ha för kommande miljöarbete.

3. Mål och program

Utifrån den formulerade visionen besvaras frågor som rör vad man ska arbeta med och vart man vill nå med sitt miljöarbete inom vissa specifika verksamhetsområden. Man formulerar ett antal mål som anger vad man vill uppnå och lämpliga åtgärder som leder fram till de formulerade målen.

4. Organisation

I detta steg fördelas ansvarsområden och befogenheter.

5. Uppföljning

För att undersöka vilka åtgärder som genomförts och hur väl delmålen för miljöarbetet uppnåtts genomförs intern uppföljning.

6. Information

Anställda och förtroendevalda ska i detta steg underrättas om resultatet av arbetet för en hållbar utveckling. I förlängningen ska även församlingsbor och andra intressenter informeras.

Kyrkans miljödiplomeringsmodell följer i princip samma arbetsmodell som ISO14001 och EMAS men skiljer sig enligt Bernéus och Larusson (2012) åt på följande punkter:

- Drivkraften är en teologisk övertygelse om betydelsen av arbete kring frågor om hållbar utveckling.
- Systemet bygger på en pedagogisk struktur som skapar en lärande organisation.
- Arbetsmetoden med reflektion och samtal ger en bred förankring och delaktighet i arbetet.
- Systemet ger en helhetssyn på hur ekologiska, sociala, ekonomiska och andliga faktorer samverkar i ett globalt och lokalt perspektiv.

Bernéus och Larusson (2012) framhåller följande fördelar med Svenska kyrkans miljöledningssystem:

- Församlingen och organisationen bidrar till en minskad miljöpåverkan. Ett systematiskt miljöarbete leder både till ett ökat miljömedvetande och till en bättre miljö.

- Miljöarbetet ger kostnadsbesparingar för organisationer och församlingar. Ett arbete med förebyggande åtgärder och effektivisering av verksamheten leder många gånger till ett minskat behov av energi och råvaror, minskade avfallsmängder och minskade kostnader.
- Miljödiplomeringsarbetet ökar möjligheterna att få en klarare struktur i verksamheten. Genom införandet av ett ledningssystem med tydligt formulerade mål och åtgärder skapas en organisation med tydliga ramar för ansvar, befogenheter och resurser.
- En tydlig organisationsstruktur medför ökad förståelse för andras arbete och ger en större samklang i arbetslaget, eftersom arbetet med kyrkans miljödiplomering är gränsöverskridande och inte alltid följer yrkesrollerna.
- Genom miljödiplomeringsarbetet får man kunskap om en metod som går att applicera på många områden, t.ex. systematisk arbetsmiljöuppföljning.

INITIATIV - ETT SOLIDARISKT ALTARBORD

När Kirsebergs församling arbetade med miljödiplomering steg III beslutade de sig för att inte placera vilka blommor som helst på altarbordet. Detta beslut kom efter det att församlingen tittat närmare på blommornas ursprung (Råssjö 2015). Församlingen har istället valt att använda egenodlade blommor då det finns för säsong samt att under resten av året köpa rättvis- eller miljömärkta blommor. De har dessutom givit ut en bok som ger konkreta förslag på hur andra församlingar kan göra mer hållbara val och inköp när det kommer till altarbordet. Boken hänvisar till den problematik som råder kring blomsterproduktionen i länder runt ekvatorn och menar att det inte är solidariskt att använda blommor, vilka fraktats långväga och producerats under förhållanden som inneburit miljöföroreningar och utnyttjande av människor. Inte när, framhåller de, blommor finns på altarbordet för att berätta om skapelsens skönhet och rikedom (Bengtsson, Håkansson & Romberg 2011).

Istället för att, som många församlingar gör, köpa sina blommor från närmsta blomsteraffär ger boken förslag på hur församlingar själva kan anlägga blomsterrabatter och skapa egna blomsterarrangemang. Boken tipsar om rabattens placering för optimal soltillgång, vilken storlek som krävs samt ger artförslag för att täcka in så stor del av blomningssäsongen som möjligt. Vidare ges praktiska tips på hur buketter kan skapas så att färre blommor behövs samt hur blommorna ska tas om hand för att hålla länge. Kirsebergs församlings egen blomsterrabatt är på 50 kvadratmeter och församlingen är självförsörjande från maj till november när det gäller blommor. De egenodlade blommorna, menar författarna, bidrar till att ge karaktär åt årets olika tider och det är även värdefullt om församlingsborna känner igen de blommor som smyckar altaret från sin närmiljö (ibid).

MILJÖLEDNINGSSYSTEM OCH KYRKOGÅRDSFÖRVALTNINGAR

År 2014 finns det i Sverige 648 begravningshuvudmän som ansvarar för landets begravningsverksamhet och dess begravningsplatser. Två av dessa, Tranås och Stockholm är kommuner. De övriga 646 är enheter inom Svenska kyrkan (SKKF - 2014). De förvaltningar som har miljöcertifierats har antingen gjort det genom Svenska kyrkans eget miljöledningssystem, beskrivet tidigare, eller inom Svensk miljöbas (Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation u.å). När det gäller inköp av snittblommor bestämmer varje förvaltning själv över sina inköp och flera kyrkogårdsförvaltningar inom Svenska kyrkan har

miljöpolicys som också gäller inköp av varor. Snittblommor vid begravningar köps in av dödsboet eller anhöriga. Några förvaltningar har försökt att kräva att alla dekorationer ska vara komposterbara men det har varit svårt att få gehör för det.²

I tidningen Kyrkogården, i en artikel från 2011, berättas det att många kyrkogårdar sedan början av 90-talet arbetat ambitiöst med miljöfrågor, då var det miljöpolicys som arbetet avsågs, innan miljöcertifiering blev det rådande begreppet. I artikeln ställs frågan om tiden inte nu är mogen för ett gemensamt nationellt system för miljödiplomering av landets kyrkogårdsförvaltningar. Ett sådant gemensamt system skulle kunna baseras på en överenskommen kravstandard vilken kontrolleras av utomstående part, förslagsvis en utfärdare som godkänts av Svensk Miljöbas vilket skulle ge hög grad av trovärdighet till systemet. Skälet för ett gemensamt system i branschen är att det då blir möjligt att kommunicera miljöfrågor effektivt. För begravningsverksamhet är, kan hända, det viktigaste inte att ha ett diplom att visa upp, utan att kunna jämföra olika förvaltningar. Dels för att det blir lättare att ställa gemensamma krav på leverantörer och, dels för att det blir lättare att kommunicera med andra kyrkogårdsförvaltningar. Vidare behöver miljöledningssystem vårdas och utvecklas och ur kostnadssynpunkt skulle det vara fördelaktigt om fler sluter sig samman för att utveckla och förbättra en modell för gemensamma behov.

Inom begravningsverksamheten finns ett antal förvaltningar som är verksamma inom ett nyckeltalsprojekt. Där mäts olika arbetsinsatser i pengar och arbetstid. De insamlade uppgifterna skulle kunna utnyttjas för att utveckla ett antal gröna nyckeltal som kan användas för att mäta framgången inom miljöarbetet. Med gröna nyckeltal kan påvisas hur mycket energi, vatten och andra resurser som används i arbetet. Kopplade till ekonomiska mått kan dessa nyckeltal underlätta i prioriteringsarbetet och beslutsfattandet. Sambandet mellan miljö och ekonomi är mycket viktigt (Kyrkogården 2011).

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer och Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation anser även de att frågan är angelägen, men att det inte är självklart att den ska hanteras på ett samordnat sätt. En anledning är att förutsättningarna skiljer sig åt mellan landets kyrkogårdsförvaltningar och då anser man att olika system skulle passa bättre för olika förvaltningar (Ibid).

KYRKOÅRDARNA OCH BEGRAVNINGSPLATSERNAS UTVECKLING

Hållbarhets- och miljötank inom kyrkogårdsförvaltningar idag figurerar inte bara i skriftliga styrdokument och arbetsrutiner utan kan också skönjas i designen av kyrkogården och den skötsel som sätter sin prägel. Enligt Davies (2005) gestaltar begravningsplatser, kyrkogårdar och begravningsceremonier i sitt uttryck samhällets rådande sociala värderingar. Traditionellt återspeglade begravningsplatser på både mindre orter och i större städer den dominerande religionen, medan nutida värden av socialt intresse inte sällan kretsar kring miljö och ekologi.

En form av miljötank på kyrkogårdar uppträdde redan under 1800-talet, då kremering sågs som svaret på den sanitära olägenhet överfulla och sjukdomsspridande kyrkogårdar utgjorde. Kremering förbåddes vara en sund metod för bortskaffande av de avlidna men i modern tid anses kremering kunna vara en potentiell källa till skadliga utsläpp (Ibid).

---

² Staffan Lundstedt Hortonom och Kyrkogårdskonsulent, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation, mail den 18 juni 2014.

Om 1800-talets engagemang var av mer lokal karaktär där den lokala miljön och hygien stod i fokus, utvecklades idéerna kring miljön till att bli mer omfattande. Områden som idag kopplas till miljö är allt från växthusgaser, atmosfärens ozonskikt, skövling av regnskog, biologisk mångfald samt användning av konstgödsel och pesticider för att nämna några (Ibid). Under 1970-talet präglades synen på begravningsplatser av en mer naturorienterad miljömedvetenhet. Begravningsplatserna betraktades som gröna lungor i staden, ett område för rekreation för allmänheten och inte uteslutande en plats för personer som kom för att besöka en specifik grav. Skogskyrkogården utvecklades under detta årtionde. I ett glesbefolkat Sverige innebar processen att varsamt röja ett stycke naturmark. Under 1970-talet pågår även en debatt om de plastblommor som verkar öka oroväckande på gravplatserna, det råder till viss del en uppfattning om oordning även om gravrättsinnehavarna inte på millimetern och färgnyansen måste rätta sig efter kyrkogårdsförvaltningens lokala påbud. Trädgårdsarkitekten Sven Hermelin uttrycker då att svaret på frågan om hur en god kyrkogårdsmiljö uppnås ligger i designen och inte i bestämmelser. Designen av kyrkogårdarna ska vara sådan att de kan ta emot gravvårdar som folk vill ha (Klintborg Ahlklo 2001).

Inom 1980- och 1990-talets kyrkogårdsgestaltning kan en linje av anlagd naturmarksprägel skönjas, även om åren i viss mån präglas av sökande. Framför allt blir naturen ett motiv för minneslundar. Bakgrunden är omfördelningen av kostsamma skötselinsatser i stadsmiljöer som lett till extensivt skötta parkområden. De bryn- och ängsliknande grönytor som blivit resultatet av denna skötsel visar sig bidra till stadens biologiska mångfald. I städernas park- och miljöförvaltningar förs ett resonemang om parker som egen natur, detta vävs inom gestaltning av minneslundar samman med idéer kring naturen som meditationsplats (Ibid).

WOODLAND BURIALS

En annan form av begravningsplats än den traditionella är "Woodland burials". Formen tangerar både tankarna kring 1980- och 1990-talens naturmarksinspirerade kyrkogårdsgestaltning och idén om att församlingar och förvaltningar själva kan odla sina blommor, men begreppet tar dessa idéer steget längre. Denna typ av begravningsplats förekommer dock inte i Sverige. "Woodland burial" eller "green burial" förklarar Davies (2005) hänvisar till gravplatser förlagda bortom traditionella begravningsplatser och kyrkogårdar, på till exempel fält vilka planteras med träd som med tiden utvecklas till woodlands. På liknande vis kan en kropp begravas i redan etablerade skogsområden. Generellt begravs inte kroppen i kistor eller urnor som är avsedda att isolera den döda från jorden, utan materialet är nedbrytbart och främjar de naturliga nedbrytningsprocesserna. Denna typ av begravning kan kopplas till ekologiska värderingar och visar också på ett ökat intresse för miljön och naturen hos både forskare och allmänhet. "Woodland burials" ger uttryck åt idén om ett inneboende samband mellan den mänskliga kroppen och jorden som ett naturligt system inom vilket livet är förankrat i döden av växter, djur och människor. Clayden och Dixon (2007) har i sin artikel undersökt skälen till varför personer väljer ett naturområde som gravplats. 84 procent av deltagarna angav att de tilltalades av tanken på att återvända till naturen. Men studien visade också att andra orsaker och motiv spelade in och att skälen var både inbördes sammanhängande och komplexa.

PROJEKT OCH INITIATIV

Intresset för miljö och hållbar utveckling inom kyrkogårdsförvaltning märks inte bara inom Svenska kyrkan och hos förvaltningarna själva, utan också på andra håll inom till exempel samarbetsprojekt och studentarbeten. "Miljöaspekter på begravningsverksamhet" är ett projekt där, sedan 2009, kyrkogårdsbranschen, förvaltningar, branschorganisationer och leverantörer till kyrkogårdar samarbetar med Sveriges lantbruksuniversitet, Movium och studenter inom landskapsarkitekt-, landskapsingen-

jör-, trädgårdsingenjörsprogrammen, ekonomiprogrammet vid Kristianstad högskola samt utvecklingsingenjörsprogrammet vid Högskolan i Halmstad. Projektet har för avsikt att undersöka vilken miljöpåverkan begravningsverksamheten medför och inbegriper klimatfrågan, miljöpsykologiska och sociala aspekter samt gestaltning. Arbetena som gjorts inom projektet belyser olika aspekter inom projektets ramar, och vad dessa kan ha för inverkan på klimat och miljö, och vilka val som är att föredra. Projektet efterfrågar nytänkande för att vända invanda beteenden och därigenom främja hållbarhet (movium 2012).

Del 3.

KALMAR KYRKOGRÅRDS- OCH FASTIGHETSFÖRVALTNING

För att ge en bild av hur miljöarbetet på en kyrkogård kan gå till har en intervju genomförts med Birgitta Linåker, utbildad trädgårdstekniker vid SLU, Alnarp, och anställd som trädgårdsingenjör vid Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning. Kalmar- kyrkogårds- och fastighetsförvaltning är miljödiplomerad enligt svenska kyrkans certifieringssystem. År 2002 startade miljödiplomeringen och förvaltningen har sedan dess genomgått diplomeringens tre faser, för att år 2010 tilldelades diplom av representanter från Svenska kyrkans miljövärn. Förvaltningen var först i landet med att bli diplomerad i alla tre stegen (Svenska kyrkan Kalmar u.å).

MILJÖCERTIFIERAD VERKSAMHET

Kalmar har två begravningsplatser, Norra kyrkogården (bild 7, 8, 9, 10, 11, 12) vilken anlades 1911 och byggdes ut 1930 och 1999, samt Södra kyrkogården (bild 13) vilken anlades år 1860. I staden finns också en ödekyrkogård, Gamla kyrkogården vilken anlades redan på 1200-talet (Kalmar kyrkogårdsförvaltning u.å). Det är en varm dag i slutet av juli 2014 när Birgitta Linåker kommer cyklande över Norra kyrkogården för en intervju. Hon berättar att förvaltningen redan under 1990-talet arbetat med miljöfrågor inom flera områden. Bland annat valde förvaltningen att under denna period skifta från användning av kemiska ogräsbekämpningsmedel och handelsgödsel till att istället använda mekanisk ogräsbekämpning och organiskt gödsel. Fokus låg även på kompostering samt att eget vatten skulle användas inom kyrkogården. Vidare valde förvaltningen att nyttja batteridrivna golfbilar och eltruckar i verksamheten. Med tiden ville förvaltningen ha sitt miljöarbete dokumenterat och valde då att genomföra en miljödiplomering. Kyrkogårdsförvaltningen miljödiplomerades för sig och församlingarna inom Kalmar kyrkliga samfällighet diplomerades för sig.

Förvaltningens miljöarbete drivs av en miljögrupp med personal från förvaltningen samt ett par förtroendevalda (Kalmar kyrkogårdsförvaltning u.å). Målet är att uppmuntra, organisera och vidareutveckla begravningsverksamhetens arbete för en ekologisk och social hållbar utveckling. Miljön och människan, oavsett tro ska stå i fokus berättar Linåker. Enligt visionen ska begravningsplatserna fylla följande funktioner:

- Vara en naturlig beståndsdel i samhället.
- Vara ett stöd i sorgearbetet.
- Vara ett centralt andrum för rekreation och meditation samt en plats för kulturhistoria.

Källa: Kalmar kyrkogårdsförvaltning u.å

Linåker berättar att upphandling av varor ingår i miljöarbetet och förvaltningen jobbar successivt mot att fler och fler av deras leverantörer ska vara miljöcertifierade. Förvaltningen inhandlar även, till viss del, närodlat växter och strävar efter att blomsterbinderier ska vara nedbrytbara. Blomsterbinderier beställer förvaltningen, å anhörigas vägnar, vid speciella tillfällen, så som midsommar, allhelgona, morsdag eller födelsedagar från ett företag som avser bidra till en hållbar miljö bland annat genom att minska användningen av emballage.

Linåker fortsätter att berätta om den paneldebatt som ägde rum då föreningen Sveriges kyrkogårdschefer och Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation bjöd in till en miljökonferens år 2010. Då diskuterades bland annat blomsterbinderier inom begravningsverksamheten. Bland de som deltog fanns en lärare från floristprogrammet på John Bauers gymnasieskola och en florist som i sitt arbete inriktat sig på miljövänliga blomsterbinderier. Efterfrågan diskuterades, och det konstaterades att det är ett svårt ärende att driva, då efterfrågan är relativt liten. För att råda bot på bristande engagemang och bidra till kunskapsspridning anordnade Kalmar- kyrkogårds- och fastighetsförvaltning en blomstermässa som fokuserade på miljövänliga blomsterbinderier. Deltog gjorde elever från floristlinjen från John Bauergymnasiet. Linåker framhåller teater på kyrkogården som ett annat sätt att bidra till kunskapsspridning, då kan idéer spridas genom möten och mingel.

Linåker berättar vidare om förvaltningens strävan att inte bara själva jobba med miljöfrågor utan också uppmuntra besökare att göra bra miljöval. Som förslag på miljöförbättrande åtgärder har förvaltningen flertalet tips och förslag till besökarna.

- Besökare uppmuntras att använda förvaltningens egenkomposterade jord till gravrabatterna.
- Komposterbara blomsterdekorationer, utan plast framhålls.
- Vid köp av snittblommor, efterfråga papper som emballage istället för plast eller glansfolie.
- Anlägg en gravrabbatt med perenner.
- Använd levande ljus till gravlyktor, och inte batteriljus.
- Personer som har svårt att gå kan cykla fram till begravningsplatserna.
- Vid ny gravplats kan återanvända gravstenar användas.
- Sortera avfall.

Linåker konstaterar att viljan att bli miljöcertifierad måste finnas hos förvaltningen själv om resultatet ska bli bra, men hon skulle gärna se en mer sammanhållen organisation kring miljöfrågor som rör begravningsverksamheten. I dagsläget har Svenska kyrkan en miljösamordnare och även ute i stiftet finns miljösamordnare. Vidare medverkar också branschorganisationer så som FSK (Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer), SKKF (Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund) och Movium till att lyfta frågan om förvaltningarnas miljöarbete. Vissa perioder arbetas det mer med miljöfrågor andra perioder mindre. En mer samlad organisation kring miljöarbetet skulle inte bara bidra till kontinuitet utan också till att mindre kyrkogårdsförvaltningar på landsbygden kunde få stöd i arbetet med hållbarhetsfrågor, dessa faller annars lätt in i de attityder och normer som råder inom den församling de tillhör och kan hända finns där inte kunskap inom området.

På följande sidor visas bruket av snittblommor som prydnad på Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning.

Figur 7. Snittblommor i vaser på Norra kyrkogårdens Nya minneslund.

Figur 8. Rosor i vas i Nya minneslunden på Norra kyrkogården i Kalmar.

Figur 9. Nejlikor i vas i Nya minneslunden på Norra kyrkogården i Kalmar.

Figur 10. En ensam vas med en ensam ros, kistgravlunden, Norra kyrkogården Kal-

Figur 11. Begravningsblommor, Norra kyrkogården i Kal-

Figur 12. Snittblommor i vas, Norra kyrkogården i Kalmar.

*Figur 13. Foto visar snittblom-
mor i vaser som placerat i en ra-
batt på Södra kyrkogården i Kal-*

Del 4.

EN FÖRÄNDRAD VÄRLDSBILD – SYNEN PÅ DÖDEN OCH BEGRAVNINGEN

Det finns en strävan mot att arbeta med miljö och hållbarutveckling inom Svenska kyrkan och kyrkogårdsförvaltningar runt om i landet. Men enligt somliga forskare har den kristna trossatsen snarare haft negativ inverkan på miljön än positiv. Dessa menar att kristna föreställningar lett till dualism mellan människa och natur, och att detta synsätt fått konsekvenser inom samtida miljöetik. I följande kapitel görs en jämförelse mellan två texter, vilka behandlar kristendomen och dess relation till naturen och miljön. White (1967) är mer kritisk och enkelspårig i sitt resonemang, medan Peterson (2000) uppmärksammar fler förhållningsätt inom religionen. Kapitlet avslutas med ett stycke som avhandlar Woodland burials.

KRISTENDOMEN, EKOLOGI OCH VÄRDERINGAR

White (1967) menar att vad människor gör med sin miljö beror på vad de anser om sig själva i förhållande till det runtomkring dem. Människans relation till ekologi är djupt kopplat till föreställningar om naturen och vårt öde, det vill säga, religion. Författaren anser att kristendomen är den mest antropogena religionen världen någonsin skådat. Skapelseberättelsen inbegriper en allsmäktig gud som skapat ljus och mörker, himlakropparna, jorden och alla dess växter och djur. Gud skapade människan till sin avbild, först Adam och sedan också Eva så att mannen inte skulle behöva vara ensam.

Ur första Moseboken, kapitel 1, vers 26, (Bibeln 2000), Gud sade: "Vi skall göra människor som är vår avbild, lika oss. De skall härska över havets fiskar, himlens fåglar, boskapen, alla vilda djur och alla kräldjur som finns på jorden."

Ur första Moseboken, kapitel 2, vers 19, (Bibeln 2000), så formade Herren Gud av jorden alla markens djur och alla himlens fåglar och förde fram dem till mannen för att se vad han skulle kalla dem. Varje levande varelse fick det namn som mannen gav den.

White (1967) resonerar som så att eftersom mannen namngav alla djuren upprättar han därigenom sin dominans över dem. Inget objekt i den fysiska skapelsen har något syfte förutom att tjäna till människans nytta och eftersom människan är guds avbild delar mänskligheten, i stor utsträckning, guds överlägsenhet mot naturen. Det är guds vilja att mänskligheten exploaterar naturen för sina syften. Mot detta vänder sig dock Peterson (2000) som menar att härska inte behöver innebära exploatering utan reservation, innebörden kan också tolkas i termer av förvalterskap.

Kristendomens påståenden om människans unika karaktär brukar vila på påståendet att människor ensamma innehar en evig själ. Själen skiljer människan från den icke-andliga delen av skapelsen, den är länken till hennes ursprung och slutliga öde. Själen är den dimension som besitter innebörden av vad det är att vara människa (Peterson 2000). Inom andra kulturer, till exempel under antiken, hade platser, träd, backar och bäckar sin egen *genius loci*, en skyddsande. Innan ett träd högs ner eller ett vattendrag uppdämdes, var det viktigt att blidka den rådande anden. Genom att utradera hedniska religioner där man ansåg att naturen var besjälad, gjorde kristendomen det möjligt att utnyttja naturen i en anda av likgiltighet inför naturliga objekt menar White (1967).

Helgon ses ibland som kyrkans substitut för animism. Men helgon skiljer sig från animism på flera punkter dock. En av dessa är det faktum att helgonet inte är ett ting av naturen, helgonets hemort är i himmelriket. Dessutom är helgonet av mänsklig karaktär, en gestalt som människan kan närma sig på sina villkor. Människan etablerade härigenom monopol på anden i denna värld och andas i natur-objekt, vilka hade skyddat naturen från människan, försvann tillsammans med hämningarna som låg i att inte utnyttja naturen. White (1967) anser att kristendomens seger över hedendomen är den största psykiska revolutionen inom västvärldens historia. Författaren menar att vi idag lever i en "post-kristen tidsålder", vårt språk och tankesätt har upphört att vara kristet men dagliga vanor och handlingar uppträder inom ramen för kristendomens axiom. Vi fortsätter att leva idag som vi levde för 1700 år sedan.

White (1967) följer kristendomen genom historien och menar att det finns en koppling mellan den tekniska utvecklingen, vetenskapen och den moderna människans syn på naturen. Författaren anser att den moderna vetenskapen är sprungen ur kristen teologi, där forskare under århundraden av västerländsk vetenskap hävdade att uppgiften med och belöningen för en vetenskapsman var "att tänka Guds tankar efter honom". Om så var fallet, utformades den moderna västerländska vetenskapen i en mall av kristen teologi, och religiös hängivenheten var drivkraften. Det var inte förrän i slutet av 1700-talet som forskare frångick föreställningen om guds del i forskningen. Modern teknik menar White, är förverkligande av den kristna trossatsen om människans transcendens av och rättmätiga makt över naturen.

Teknisk utveckling som lett till ett mer rationellt jordbruk har under historien varit av stor vikt, då jordbruket, tills relativt nyligen, varit den främsta sysselsättningen även i "avancerade" samhällen. Enligt White (1967) utvecklade bönder i norra Europa ett särskilt kraftfullt jordbruksredskap, vilka saknade motsvarighet i resten av världen. Det nya redskapet var en plog vilken bearbetade jorden till den grad att de krävdes åtta oxar för att dra den. Då ingen bonde ensam ägde åtta oxar, bildades lag där man förde samman sina djur. Således baserades inte längre fördelningen av mark efter behovet hos endast en familj, utan snarade på kapaciteten hos den maskin som användes för att bruka jorden. Människans relation till jorden var för alltid förändrad. Tidigare var människan en del av naturen, nu var människan istället naturens exploatör. Den frenesi och iver, med vilken de nordeuropeiska bönderna brukade jorden, genljuder på så sätt inom modern teknik i sin hänsynslöshet mot miljö, teknik som till stor del tagits fram av ättlingar till dessa bönder. Alla livsformer påverkar sin omgivning menar författaren, och människor har historiskt sätt, och på gott och ont, varit ett dynamiskt inslag i sin egen miljö.

Vidare resonerar White (1967) att vår tids ekologiska kris är en produkt av den framväxande demokratiseringsprocess som under 1800-talet förenade teknologin med naturvetenskapen, vilka tidigare var två helt skilda verksamheter. Teknologin sågs traditionellt sett som handlingsorienterad, empirisk och av lägre klass medan naturvetenskapen var aristokratisk, spekulativ och intellektuell i sitt syfte. Under 1800-talet sammansmälte dessa som en följd av samtida, eller något tidigare, demokratiska omvälvningar. Dessa demokratiska omvälvningar menades ha skapat en funktionell enhet mellan hand och hjärna genom att minska sociala barriärer. Föreningen av dessa två tidigare helt skilda discipliner gav mänskligheten befogenhet över naturen, både i teori och praktik. I sin artikel ställer sig White (1967) frågan om en demokratiserad värld kan överleva konsekvenserna som skapats i dess kölvatten. Troligen inte, menar författaren, att döma av dagens ekologiska status. I samma veva som detta förbund mellan hand och hjärna skapades, framträdde dock också begreppet ekologi som år 1873 introducerades i det engelska språket.

White (1967) tvivlar på att lösningen på vår tids ekologiska kris kan undvikas endast genom att tillämpa mer teknologi och vetenskap, då dessa vuxit fram ur kristna attityder gällande människans relation till naturen. Så här beskriver han människans syn på sig själv i förhållande till naturen:

Despite Copernicus, all the cosmos rotates around our little globe. Despite Darwin, we are not, in our hearts, part of the natural process. We are superior to nature, contemptuous of it, willing to use it for our slightest whim.

(White 1967)

Det faktum att de flesta människor inte tänker på dessa attityder som kristna är irrelevant. Ingen ny värdegrund har antagits i vårt samhälle för att förskjuta kristendomen. Därför kommer vi fortsätta att ha en försämring av det ekologiska tillståndet tills vi förkastar de kristna axiom där naturen inte har någon anledning för sin existens förutom för människornas förmån. För att kunna ta oss ur den ekologiska krisen behöver vi en ny religion menar White (1967).

Peterson (2000) diskuterar även i sin artikel dualism mellan natur och människa men menar att kristendomen officiellt har fördömt extremt dualistiska hållningar som återfinns inom flera grenar. Dock framhåller författaren att ambivalens mellan människa och natur har varit en stark ström i båda folkliga och akademiska teologier. Precis som White (1967) menar Peterson (2000) att föreställningen om att människan inte ytterst hör hemma i naturen onekligen har format kristendomen och genom tradition, påverkat den västerländska kulturen i allmänhet. Peterson framhåller att kristna teologer ständigt brottats med frågan om människans plats i världen. Vad "den här världen" betyder är dock tvetydig. Vissa anser att uttrycket syftar till de särskilda sociala strukturer och institutioner som är aktuella under ens livstid, medan andra tolkar formuleringen till att omfatta jordelivet och den fysiska världen i allmänhet.

Liksom White problematiserar Peterson (2000) bilden av den mänskliga varelsen som Guds avbild vilken efter döden återgår till Gud i himlen. Detta innebär att mänsklighetens verkliga hem inte ligger bland resten av skapelsen, utan snarare med Gud. Det innebär också att människans viktigaste relation är bandet till det gudomliga i stället för bandet till andra människor eller djur. Vidare resonerar Peterson (2000) liksom White (1967) kring förhållandet och ambivalensen mellan själen och jorden inom kristendomen. En möjlig tolkning, menar Peterson (2000) är att kroppen och världen är fysiska och övergående element i motsats till den andliga och eviga själen. Kristen doktrin framhåller dock att en välvillig gud skapade den fysiska världen, vilket innebär att den materiella skapelsen besitter validitet även om jorden inte är av permanent betydelse för människans frälsning, vilken ensamt ger mening åt människors liv (Peterson 2000).

Peterson (2000) framhåller att det finns olika synsätt inom kristendomen. Skapelsen kan ses som ett hierarkiskt system som länkar människan med Gud och andra arter i en naturlig lag, universum är skapat av Gud och allt som är, är gud, i en sammanlänkad skapelse. Denna idé härrör från den tillsynes förekommande hierarkiska ordning som råder mellan mineraler, växter, djur och människor. Gud har alltså inte bara skapat jorden och dess varelser utan också gjort dem ojämlika, var sak har sin plats. Denna naturliga lag sätter ramarna för den mänskliga naturen och betonar människans förmåga att handla i enighet och harmoni med Guds vilja, men människans närhet till Gud medför också dominans över resten av skapelsen och att detta är naturligt. Detta synsätt är fördelaktigt inom miljöetiken då det bekräftar egenvärdet i den ickemänskliga naturen som en del av skapelsen med egna värden och syften.

Somliga kristna tänkare ser att människan ensam delar något av guds kreativitet och skiljer människans existens från djuren. Dock är människan sällan benägen att leva upp till denna upphöjda transcendens eftersom benägenheten att synda är så kraftfull. Människan, som Guds avbild, är kvalificerad och har förmågan att skapa och förvalta naturen, men gör det inte alltid. Detta skapar en tudelad tillvaro mellan förnuft, å ena sidan, och känslor och egenintresse, å andra sidan. Genom sociala normer, rationalitet och religion råder den högre moralen över den lägre mänskliga naturen, ergo känslor och egenintresse, världen bör förbättras i möjligaste mån och människan har potentialen till skillnad från andra varelser (Ibid).

Andra teologer har inspirerats av feministisk teori där en central problemformulering ligger i västvärldens tendens att associera kvinnor och kvinnokroppen med naturen och män med intellekt och kultur. Det feministiska angreppssättet integrerar kropp och sinne istället för att anta den dualistiska inställningen. En förändrad syn där, kroppen är ett centralt begrepp, skulle förändra inte bara föreställningar om människan, utan också skapelsen som helhet. Människan ses då som en förkroppsligad varelse, beroende av andra varelser, och inte som en själ bland kroppar. Istället befinner sig den förkroppsligade mänskliga själen bland andra förkroppsligade själar som tillsammans befinner sig på jorden. Om universum är Guds kropp och inkluderar hela skapelsen innebär det att allt som händer världen också händer med gud. Uppmärksamheten skiftar från människans exklusiva kontakt med gud till att omfatta och förkroppsliga ickemänskliga kroppar och jorden själv. Med detta synsätt väcks dock frågan om den kristna synen på människans ursprung, meningen med livet och slutligen frälsningen kan behållas. Problemet ligger i att besvara dessa frågeställningar utan att samtidigt alienera människan från resten av världen då människans särställning varit, enligt vissa tänkare, en bidragande faktor till dagens miljöproblem och konsumtionssamhälle (Ibid).

Nya tankar kring kristen miljöetik härrör inte bara från feminismen utan också från nutida vetenskap. Tolkningar där människans hem är jorden och att vi är en del av miljön har stöd i modern vetenskap som understryker människans kontinuitet med övriga naturen (Ibid). Både White (1967) och Peterson (2000) pekar på att religion kan vara en del av lösningen på miljöproblematiken, dock inte den kristna doktrinen i sin nuvarande form. En religion som möter dagens ekologiska behov kräver en ny orientering som kombinerar vetenskapen kring jordens skapelse och det spirituella ursprunget (Ibid).

Enligt Peterson (2000) innefattar förvaltarskapsetiken de centrala delarna av den kristna läran samtidigt som den tar visst ekologiskt ansvar. Istället för att se människor som jordens härskare och exploatörer är människans roll snarare att vara förvaltare och beskyddare av skapelsen. Förvaltarskapsetiken möjliggör människans transcendens men sätter samtidigt gränser för människans suveränitet och över resten av naturen. Människans plikt är att ta hand om naturen, eftersom också naturen tar hand om människan, människan är alltså både ansvarig och beroende av den ekologiska processen. Vår högre grad av medvetande, är en viktig del av skillnaden mellan människan och resten av skapelsen, människan besitter en viss frihet men vi får inte utnyttja denna för vårt eget godtyckliga syfte. Detta synsätt framhåller människans underkastelse för Gud liksom människans makt över naturen. Godheten i skapelseberättelsen bejakas samtidigt som människan har en större livsmening än den som utspelar sig i den fysiska världen. Dock följer begränsningar. Etiken har hävdats vara otillräcklig då den globala ekologiska krisen är av en dignitet som kräver en mer radikal moralisk lära där människan inte tilldelas en speciell plats. Förvaltarskapsetiken ser trots allt naturen som en resurs för mänskligheten. Kritiker menar att kristen eko-teologi måste påvisa att gud har en historia med naturen, en historia oberoende av mänskligheten, trots att människa och natur är sammanlänkade.

GRÖNARE BEGRAVNING

Begravningsceremonier och begravningsplatser är, som uttryckets i kapitlet "Kyrkogårdarna och begravningsplatsernas utveckling", ett uttrycksmedel för olika sociala värderingar. Davies (2005) framhåller att det skett en förskjutning av attityder och engagemang, till följd av förändringar av den allmänna världsbilden vilken numera fäster större vikt vid miljö och ekologiska aspekter, än tidigare då Gud, religion, kyrkans auktoritet och det eviga livet efter döden var områden av större angelägenhet. Nutida fokus ligger snarare på jorden som livsmiljö där etiska argument för att främja en hållbar framtid är av vikt. Författaren menar att personlig överlevnad och odödlighet har inrymmts i överlevnaden av den mänskliga arten bland andra arter. Den kristna religionens minskade inflytande kan även förknippas med ett mer utbrett bruk av begreppet "andlighet", som används istället för "religiös".

Dock anser Feagan i sin artikel från 2007 att de rådande religiösa uppfattningarna vanligtvis inte innefattar begravningsplatsen och den påverkan våra kvarlevor har i området. Författaren advocerar i sin text för behovet av att omforma och överbrygga denna försummelse. Likt Peterson (2000) och White (1967), framhåller Feagan att den sedvanliga kristna tron skildrar våra liv och vår bortgång som ett överskridande från denna värld i sökandet efter återförening med en högre gudomlig kraft, och i slutändan är vår plats och vår strävan inte menad för jordelivet. I denna anda menar författaren att människor i stor utsträckning befrias från ansvar eller helt enkelt inte blir medvetna om frågor som rör miljön. Den kroppsliga nedbrytningsprocess som är övergången och kopplingen till jorden, anser Feagan, får för lite utrymme i vår tid. Mångas association och koppling till begravningsplatsen är bortfallet av en släkting eller vän, möjligen i en fint lackad träkista eller urna. Själva begravningen är ett tillfälle att återbesöka och bearbeta minnen av den som dött, men föreställningar om kroppens livscykel slutar ofta här, med fokus på minnesbilder av personen i livet. Feagan menar, som Peterson (2000) och White (1967), att tanken på "livet efter döden" berör själen och inte kroppen. Författaren efterfrågar en djupare förståelse i vårt moderna samhälle för kontinuiteten efter döden, inte i fråga om ett evigt liv utan kontinuiteten i form av påverkan på de grundläggande funktioner vår död har på ekosystemen i jorden. En ökad förståelse skulle bidra till en medveten praxis inrymmande mer omfattande och ansvarsfulla etiska normer gällande vår bortgång och den påverkan detta medför för miljön.

I citatet nedan delar Feagan (2007) med sig av sin bild av sin egen död och gravplats, hen gör detta för att främja ett mer miljövänligt etos.

With my life force spent and my body slumped against a gnarled pine-tree on the pre-Cambrian shield near the lake, carrion tear at, and flies lay their eggs in, my decaying flesh, while my fluids slowly drain into the cracks in the ancient rock to enter the roots of that same tree against which I exhaled my last breath.

(Feagan 2007)

Feagan anger, i denna något morbida historia om författarens egen död och förmultning under knottiga tallar, en specifik plats för sin sista vila. Ett skäl till val av plats är idén om "livets träd", en central livssymbol i många religioner och mytologier. Livets träd kan ses som en symbol för ett ekologiskt samband i föreställningen om att alla platser är beroende av varandra. I vidare mening blir då önskan att begravas under tallarna en önskan att genom kroppens nedbrytning fortsätta sin kontinuitet som beståndsdel i vår planet. Begravningen innefattar då begreppen kontinuitet, sammanhang och ansvar vilka, enligt Feagan, är väsentliga begrepp för mer ekologiska begravningsceremonier.

DISKUSSION

Uppsatsens syfte, vilket beskrivs i inledningen, är att utvärdera om och i så fall hur kyrkogårdsförvaltningar kan bidra till hållbar utveckling genom att, inom verksamheten, hantera problematiken kring snittblomsproduktion i låglöneländer. För att besvara detta övergripande syfte ställdes nedanstående frågor.

- Kan kyrkogårdsförvaltningar och begravningsplatser bidra till att snittblomskonsumenter och kyrkogårdsbesökare gör hållbara val? Och i sådana fall hur? Vad innebär hållbara val?
- Hur ser Svenska kyrkans miljöledningssystem ut?
- Hur arbetar Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning med miljöfrågor?
- Hur påverkar kristendomen och dess förhållande till naturen nutida attityder kring miljöetik?

Som en förutsättning för att kunna besvara frågeställningen ovan bildas nedanstående sekundära frågeställningar för att ge förståelse och inblick i den etiska, miljömässiga och ekonomiska problematik som finns i samband med snittblomsproduktion i låglöneländer.

- Hur ser snittblomsproduktionen ut i låglöneländer, i synnerhet i Kenya? Vilka certifieringssystem används, vilka är konsumenterna samt hur har produktionen utvecklats de senaste två decennierna?
- Finns det motsättningar inom begreppet hållbar utveckling som gör att de tre dimensionerna (ekologisk hållbarhet, social hållbarhet och ekonomisk hållbarhet) inte går att tillgodose utan att det sker på bekostnad av varandra?

Syftet och frågeställningarna har kunnat besvaras genom de metoder som valts: litteraturstudier samt en intervju. Dock är snittblomsproblematiken inte, i så stor utsträckning, uppmärksammas av allmänheten och därför har det varit svårt att hitta en förvaltning som fokuserat på frågan. En annan anledning till att det varit svårt att finna en förvaltning skulle kunna vara att förvaltningarna själva endast köper in relativt lite snittblommor. I synnerhet hamnar snittblommor på begravningsplatser och kyrkogårdar i samband med begravningsakten, eller medtas av kyrkogårdsbesökare för att pryda gravar. Men även om begravningsverksamhet och kyrkogårdsförvaltningar inte själva är så stora konsumenter av snittblommor, är det en organisation som måste handskas med såväl problematiken kring produktion och transport som själva restprodukten när blommorna vissnar ner. Och inköpen blir relativt stora om man ser till alla kyrkogårdsförvaltningar i Sverige.

Denna diskussion börjar således med att avhandla de val som en konsument ställs inför när hon eller han vill köpa snittblommor i enighet med vad som är hållbar utveckling, för att sedan gå in på hur förvaltningar arbetar med denna fråga. I diskussionen följer också reflektioner kring ekologi som en nutida riktning både i samhället i stort och på begravningsplatser. Slutligen diskuteras dagens miljöetik och dess koppling till kristendomen.

I dagens moderna samhälle är det många som vill ta ansvar för miljö och mänskliga rättigheter och vill agera i enlighet med vad som är hållbar utveckling. Men detta är svårt, då enklare men miljömässigt sämre alternativ, kanhända, ligger närmare tillhands. Ibland är det dessutom helt omöjligt då agerande med avsikt att stötta eller ta hänsyn till en viss hållbarhetsaspekt kan ske på bekostnad av en annan. Rosorproduktionen i låglöneländer, till exempel, bidrar till jobbtillfällen och ekonomisk utveckling men har samtidigt anklagats för kränkningar av mänskliga rättigheter och för miljöförstöring. Snittroskonsumenter får således ta ställning till följande då de gör sina inköp:

- Köpa blommor för att stötta fattiga arbetstagare men då samtidigt eventuellt handla produkter som producerats under förhållanden som inte är bra för varken människa eller miljö.
- Köpa blommor med en märkning som garanterar att odlingen har bra arbetsförhållanden och tar god miljöhänsyn.
- Köpa rosor som producerats inom Europa.
- Välja att odla själv.
- Avstå från produkten.

Leipold och Morgante (2013) framhåller i sin artikel att certifieringsorganisationer, som till exempel Fairtrade, har haft god inverkan och förbättrat förutsättningarna för de anställda samt bidragit till att påfrestningen på omkringliggande miljö minskat. De normer som följt med certifieringarna har även spridits till icke-certifierade odlingar. Forskarna rekommenderar således konsumenter att köpa Fairtrade och andra certifierade snittblommor. Men att certifiera sin odling kan både vara kostsamt och kräva stort engagemang. Och även om snittblommor huvudsakligen odlas av medelstora eller stora producenter, så odlas de även av mindre producenter, vilka inte har samma resurser att bekosta en certifiering. Min reflektion blir således att en certifiering, vilken står för goda arbetsförhållanden och miljöengagemang, inte är tillgänglig för alla trots att certifieringen kanske efterföljs. Certifieringen blir då uteslutande och inbegriper inte den grupp människor som den hade för avsikt att värna om. Konsumenter köper certifierade snittblommor med avsikt att bidra till ökade ekonomiska förutsättningar, goda arbetsförhållanden och minskad miljöpåverkan, men samtidigt uppehålls också ett system där fattiga förblir fattiga, då lönerna, vilka i till exempel Kenya, trots certifieringarna är så låga att snittblomsarbetarna inte får ihop sin privata ekonomi och således kan de inte heller, i speciellt stor utsträckning, bidra till landets ekonomiska utveckling. Utan disponibel inkomst kan de varken konsumera, investera eller spara. En konsument som köper miljö- och rättvisemärkta snittblommor tar ansvar och känner sig kanhända också delaktig i ett sammanhang, då marknadsföring gällande rättvisemärkningar som omfattar arbetsförhållanden i låglöneländer syftar till att, vilket Holt och Watson (2008) framhåller, minska det upplevda avståndet mellan konsument och arbetstagare. Men enligt min mening uppfyller rättvisemärkningarna inte helt och fullt det som begreppet hållbar utveckling innebär.

Mendez (1991) framhåller dock omlokaliseringen av snittblomsproduktionen till låglöneländer som gynnsam och författaren lyfter fram marknadsekonomi som en positiv drivkraft mot rättvisa. Snittblomsodlingen har lett till ekonomisk tillväxt och arbetstillfällen, inte bara i produktionsländerna runt ekvatorn utan också i importländerna inom till exempel grossist- och detaljhandeln. Mendez pekar även på de fördelar som konsumenterna åtnjuter i form av större utbud och bredare variation av blommor till lägre priser. Humphrey, McCulloch och Ota (2004) behandlar dock en aspekt som Mendez (1991) inte gör i samma utsträckning, nämligen egenmakt. Forskarna resonerar som så att större odlingar har möjlighet att producera större volymer, vilket skapar fler jobbtillfällen än ett ökat antal småbrukare skulle kunna generera. Men småbrukare producerar i vissa fall mer per person än de större odlingarna, och produktion är mindre arbetskrävande. Detta tyder på att en produktion på större odlingar förser ett större antal personer med arbete men samtidigt får dessa personer mindre fördelar. Påverkan på fattigdomen beror då på om en högre inkomst för ett mindre antal småbrukare för med sig fler personer över fattigdomsgränsen än vad en mindre löneökning för ett större antal anställda på större odlingar gör. Det råder delade meningar om huruvida storskalig produktion av exportföretag eller småskaligt jordbruk är det mest effektiva typen av produktion och det mest effektiva verktyget för att bekämpa fattigdom.

Angående uppfattningen att flygtransporten av snittblommor skulle vara ett stort problem i fråga om utsläpp av växthusgaser framhåller Williams i en studie från 2007 att kenyansk snittrosodling är betydligt mindre energikrävande än holländsk. Studien visade att mindre fossila bränslen användes i Kenya och mindre mängder växthusgaser släpptes ut, flygfrakten mellan Kenya och den europeiska marknaden inräknad. Detta tack vare Kenyas fördelaktiga klimat. Inköp av kenyanska rosor är ur denna aspekt mer miljövänligt än inköp av europeiska. Detta argument är dock relativt. Konsumenten skulle kunna ta beslutet att inte köpa snittblommor alls, vilket skulle resultera i inga utsläpp. Konsumenten skulle också själv kunna välja, om förutsättningar finns, att odla egna blommor. Sett ur ett klimatperspektiv är beslutet att odla själv gynnsamt, men skulle ske på bekostnad av att visa solidaritet men arbetstagare på rättvisemärkta snittblomsodlingar. Det finns således, som jag ser det, en motsättning mellan klimatfrågan och de sociala aspekterna. I vågskålen som motsvarar "socialt ansvarstagande" bör dock också tillföras att de finns de som argumenterar för att till exempel Kenya, liksom andra afrikanska länder borde koncentrera sig på produktionen för inhemsk konsumtion snarare än export. En industri, vilken producerar lyxprodukter för den europeiska marknaden, istället för att producera till exempel mat för inhemsk konsumtion, kan ifrågasättas. Speciellt i de fall då odlingar ägs av européer som tjänar pengar på den billiga arbetskraften, vilken i sin tur tjänar för lite för att bidra till landets ekonomiska utveckling. Dessutom är blomsterindustrin sårbar både inför klimat- och väderförhållanden vilket det isländska vulkanutbrottet 2010 visade då flygningar ställdes in, och produkter inte kunde nå den europeiska marknaden. Vad som är hållbar utveckling är följaktligen svårt att avgöra då vissa värden endast kan tas hänsyn till på bekostnad av något annat. Dock bör frågan ställas om vi i Europa har en självklar rätt till ett rikt och brett åretruntsortiment av snittblommor på bekostnad av andra människors levnads- och arbetsvillkor och på bekostnad av miljön. Hjälper vi fattiga människor genom vår konsumtion och är det då värt en viss miljöbelastning? Vilket värde är värt mest? Som Friedrich Nietzsche sagt: "Sanningen är i likhet med moralen, något relativt: det finns inga fakta, bara tolkningar."

Men om konsumenten inte själv har möjlighet att odla sina blommor, men önskar ta ansvar för miljö och veta att snittblommorna är producerade under goda arbetsförhållanden genom att handla svenskodlat, skulle ett alternativ till snittblommor från låglöneländer då kunna vara svensk-odlande snittblommor? Enligt jordbruksverket (2013) ökade produktionsvärdet för prydnadsväxter i Sverige med 23 procent till 1,8 miljarder kronor mellan åren 2002 och 2013, vilket kan jämföras med en ökning på 78 procent till drygt 2,9 miljarder kronor under samma period för de ätbara grödorna. Produktionsvärdet för grödor vilka odlas för förtäring ökade alltså mer än produktionsvärdet för prydnadsväxter. Beror denna trend på att människor värderar närproducerat högre när det är något som ska ätas? Eller finns det andra anledningar till skillnaden i produktionsvärde? Pålsson (2012) undersöker i sitt examensarbete möjligheterna för produktion av snittblommor på friland i Sverige och om dessa skulle kunna vara en värdig konkurrent till import. Pålsson framhåller att det generellt sett finns goda möjligheter för produktion av snittblommor på friland i Sverige, med ett över året varierande sortiment, men att produktionen för närvarande är liten. Odlingen, menar Pålsson, är möjligt att bedriva på sätt som innebär mindre negativ inverkan på miljön i jämförelse med import eller odling i uppvärmda växthus, och svenskodlade snittblommor skulle således ha en konkurrensfördel och en nisch i en tidsånda vilken värdesätter närproducerat. Men i dagsläget är logistiken inte anpassad för produktion nära marknaden och för att svenskodlade varor ska kunna vara konkurrenskraftiga krävs bättre förutsättningar.

Men även om den kommersiella produktionen av snittblommor i Sverige är liten finns det exempel på församlingar som tagit fasta på idén och själva odlar sina snittblommor. En sådan församling är Kirseberg. Församlingen odlar inte bara egna blommor då det är säsong, utan har också gett ut en bok som ger förslag på hur andra församlingar kan göra det samma, då det vid många församlingshus

och kyrkor finns en gräsmatta eller annan grön yta. Boken hänvisar till den problematik som råder kring blomsterproduktionen i länder runt ekvatorn och menar att det inte är solidariskt att använda blommor, vilka fraktats långväga och producerats under förhållanden som inneburit miljöföroreningar och utnyttjande av människor. Tanken att utemiljön och marken kring kyrkor och tillhörande hus kan bidra till hållbar utveckling behandlas även i kyrkans miljöhandbok "Den gröna postillan" från 1995. Miljöhandboken föreslår att det på dessa ytor, vilka idag är vältuktade och ekologiskt relativt sterila miljöer, istället kan anläggas blomsterängar för att bidra till den biologiska mångfalden. Historiskt sett var dessa ytor artrika tack vare munkarna som odlade för att glädja omgivningen med skönhet, men efter reformationen och framförallt med industrialismen förändrades dessa till det mer sterila (Svenska kyrkans Miljövärn 1995).

Som nämndes i inledningen till denna diskussion är det en relativt liten del av snittblommorna som smyckar begravningsplatser runt om i Sverige som köps in av förvaltningarna. Arbetar förvaltningen enligt något miljöledningssystem är det dock möjligt att dessa snittblommor köps in via återförsäljare som saluför till exempel Fairtrademärkta blommor eller blommor som är ekologiskt odlade eller närodade. Men även om en förvaltning arbetar med miljöledningssystem, innehar ett miljödiplom eller ett miljöcertifikat garanterar inte detta att verksamheten är miljövänlig eller att just snittblomsfrågan omfattas, det påvisar dock att miljöfrågor hanteras med viss systematik. Omvänt måhända köper förvaltningar, vilka inte innehar ett miljödiplom eller ett miljöcertifikat, in snittblommor som är odlade enligt en viss standard, eller så gör de inte det. Idag finns det inget gemensamt nationellt system för miljödiplomering av landets kyrkogårdsförvaltningar. Denna avsaknad av samordning anser Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer och Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation beror på att förutsättningarna skiljer sig åt mellan landets kyrkogårdsförvaltningar och då bedöms olika system som ett alternativ att föredra.

Svenska kyrkan är, med ett par undantag, huvudman för begravningsverksamheten i Sverige och synen att miljöfrågor är något som ska hanteras individuellt inom kyrkliga organisationer går att läsa redan i miljöhandboken "Den gröna postillan" från 1995. I miljöhandboken framhålls miljörevision, som en metod för att förbättra miljöarbetet. I likhet med ett miljöledningssystem var en miljörevision en granskning och kritisk genomgång av verksamheten och slutligen en förbättring av det ur miljösynpunkt, dåliga. Tanken var att församlingarna och de kyrkliga organisationerna själva skulle finna modeller för hur just de vill arbeta med miljöfrågor, arbetsbelastning samt tid och lust fick avgöra vad som var rimligt. Miljörevisionen talade också om miljövänlig upphandling och uppmuntrade till att försöka välja lokalt producerade varor för att minska transporter. Gärna varor vilka är miljömärkta, bland andra rekommenderades KRAV-märkningen.

Avsaknad av samordning har dock diskuterats i tidningen Kyrkogården, i en artikel från 2011. Fördelarna med ett gemensamt system i branschen skulle vara att det då blir möjligt att kommunicera miljöfrågor effektivt. För begravningsverksamhet är, kan hända, det viktigaste inte att ha ett diplom att visa upp, utan att kunna jämföra olika förvaltningar. Dels för att det blir lättare att ställa gemensamma krav på leverantörer och, dels för att det blir lättare att kommunicera med andra kyrkogårdsförvaltningar. Vidare behöver miljöledningssystem vårdas och utvecklas och ur kostnadssynpunkt skulle det vara fördelaktigt om fler sluter sig samman för att utveckla och förbättra en modell för gemensamma behov. Eventuella fördelar som skulle kunna följa med ett mer samordnat miljöledningssystem diskuterades även under intervjun med Birgitta Linåker på Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning. Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning är ett exempel på att om viljan finns kan en förvaltning arbeta mycket framgångsrikt med miljöfrågor, men att en mer samlad organisation kring miljöarbetet skulle bidra med kontinuitet i större utsträckning. Ett gemensamt miljöledningssystem skulle även bidra till att mindre kyrkogårdsförvaltningar på landsbygden kunde få mer stöd i arbetet

med hållbarhetsfrågor, då dessa annars lätt faller in i de attityder och normer som råder inom den församling de tillhör och kan hända finns där inte kunskap inom området. En slutsats som kan dras är att om miljöarbetet ska bli bra ligger det i dagsläget, till stor del, hos förvaltningen själv. Detta ställer höga krav på att det finns någon eller några engagerade personer inom personalstyrkan som vill och kan driva arbetet.

Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltning strävar inte bara själva mot att jobba med miljöfrågor utan uppmuntrar också besökare att göra goda miljöval. Som förslag på miljöförbättrande åtgärder har förvaltningen flertalet tips och förslag. Bland annat uppmuntras besökare att utnyttja förvaltningens egenkomposterade jord till gravrabbarna och att anlägga gravrabbter med perenner. Användning av komposterbara blomsterdekorationer utan plast uppmuntras, samt att vid köp av snittblommor efterfråga papper som emballage istället för plast eller glansfolie. Förvaltningen är också med och anordnar kyrkogårdsteater vilket är ett annat sätt att bidra till kunskapsspridning, då kan idéer spridas genom möten och mingel.

Kalmar kyrkogårds- och fastighetsförvaltnings strävan att, inte bara inom sin egen verksamhet vara miljövänlig, utan att också vilja bidra till att sprida kunskap inom området är intressant. I en tid då många vill vara miljövänliga men kanske istället väljer det som är enkelt och lättillgängligt snarare än det som på sikt är hållbart, underlättar församlingen genom att ge handfasta tips på vad besökaren själv kan göra för miljön. En idé skulle vara att förvaltningar som är intresserade och engagerade i hållbarhetsfrågor odlar egna snittblommor inom begravningsplatsen, likt exemplet Kirsebergs församling. Församlingar som odlar gör förvisso det för eget bruk och således också i liten skala, men liksom församlingarna ofta har tillgång till grönytor runt de kyrkliga byggnaderna, har kyrkogårdsförvaltningarna definitivt tillgång till grönytor. En del av dessa ytor skulle kunna avsättas till odling för snittblommor som besökaren själv får klippa av för att sätta i vas på graven. Tillexempel kan återlämnade gravar användas till denna sorts blomplanteringar – annars tråkiga och oanvända ytor får då liv och bidrar till den allmänna prakten. Blommor från sådana ytor skulle vara ett alternativ till de snittblommor som finns att köpa i handeln och om ytorna ackompanjeras med till exempel en informationsskylt skulle de bidra, inte bara med skönhet, utan också med kunskapsspridning. Vidare skulle blommor från dessa ytor vara lättillgängliga och billiga, vilket är viktigt då alternativ och val vilka är miljövänliga men svårtillgängliga, krångliga och dyra är svåra att motivera människor att ta till sig och realisera i sin vardag.

Tips på vidare forskning skulle kunna vara att undersöka hur många begravningsplatser och kyrkogårdar som faktiskt arbetar med och är medvetna om snittblomsproblematiken i lågläneländer för att få fram kvantitativ data. Vidare forskning skulle också kunna vara att undersöka om det finns intresse hos kyrkogårdsbesökaren att kyrkogården erbjuder ytor där besökaren kan plocka blommor för dekoration på graven. Ett annat förslag skulle vara att undersöka hur mycket resurser sådana odlingsytor skulle kräva, både i tid, arbetskraft, pengar och naturresurser.

Enligt Davies (2005) återspeglar begravningsplatser, kyrkogårdar och begravningsceremonier samhällets rådande sociala värderingar. Historiskt var det den dominerande religionen som återspeglades, medan nutida värden av socialt intresse inte sällan kretsar kring miljö och ekologi. Hur detta kommer påverka framtida bruk och gestaltningen av begravningsplatser ska bli intressant att följa. Miljötankar i olika skepnader har följt begravningsplatsernas uttryck, skötsel och bruk som en röd men föränderlig tråd redan sedan 1800-talet, då kremering sågs som svaret på den sanitära olägenheten överfulla och sjukdomsspridande kyrkogårdar utgjorde. Kremering betraktades som en sund metod för bortskaffande av de avlidna, men i modern tid anses det dock kunna vara en potentiell källa till skadliga utsläpp. Klintborg Ahlko (2001) berättar om miljötänk inom begravningsplatserna under

senare delen av 1900-talet. Under 1970-talet präglades synen på begravningsplatser av naturorienterad miljömedvetenhet till skillnad från den tidigare hygienpräglade inställningen till miljö. Begravningsplatserna betraktades som gröna lungor i staden, som områden för rekreation för allmänheten och inte uteslutande en plats för personer som kom för att besöka en specifik grav. Under 1970-talet förs även en debatt om de plastblommor som verkar öka oroväckande på gravplatserna. Det råder till viss del en uppfattning om ordning även om gravrättsinnehavarna inte på millimetern och färgnyansen måste rätta sig efter kyrkogårdsförvaltningens lokala påbud. Trädgårdsarkitekten Sven Hermelin uttrycker då att svaret på frågan om hur en god kyrkogårdsmiljö uppnås ligger i designen och inte i bestämmelser. Designen av kyrkogårdarna ska vara sådan att de kan ta emot gravvårdar som folk vill ha. Detta uttalande är intressant, inte i denna uppsats i förhållande till oordning skapad av plastblommor utan snarare gällande hur designen påverkar människors val av smyckning, i detta fall snittblommor. Kan kyrkogårdsmiljön eller begravningsplatsens design uppmuntra besökare till att smycka miljövänligt och i så fall hur? Kan designen även uppmuntra till sämre smyckning och i så fall hur? Är dagens design otillräcklig eftersom människor känner behovet av att pynta med snittblommor från andra sidan jorden eller beror detta pynt på något annat? Är det ett tecken på ett inneboende behov att uttrycka eller bearbeta saknad eller visa vördnad för den bortgångne eller hans familj, eller beror det helt enkelt på bristande kunskap om hur snittblomsbranschen ser ut, eller beror det på bristande intresse? Detta är aspekter som kunde vara intressanta att titta på inom kommande undersökningar.

Klintborg Ahlklo (2001) berättar vidare att inom 1980- och 1990-talets kyrkogårdsgestaltning kan ett tema av anlagd naturmarksprägel skönjas. Framför allt blir naturen ett motiv för minneslundar. Bakgrunden är omfördelningen av kostsamma skötselinsatser i stadsmiljöer som lett till extensivt skötta parkområden. De bryn- och ängsliknande grönytor som blivit resultatet av denna skötsel visar sig bidra till stadens biologiska mångfald. Resonemanget om städernas parker som egen natur förs i städernas park- och miljöförvaltningar och vävs samman med idéer kring naturen som meditationsplats i gestaltning av minneslundar.

En annan form av begravningsplats som har tagits upp i uppsatsen är "Woodland burials". Formen tangerar både tankarna kring 1980- och 1990-talens naturmarksinspirerade kyrkogårdsgestaltning och idén om att församlingar och förvaltningar själva kan odla sina blommor, men begreppet tar dessa idéer steget längre. Begravningsformen innebär att gravplatser förläggs bortom traditionella begravningsplatser och kyrkogårdar, på till exempel fält vilka planteras med träd som med tiden utvecklas till woodlands. På liknande vis kan en kropp begravas i redan etablerade skogsområden. Generellt begravs inte kroppen i kistor eller urnor som är avsedda att isolera den döda från jorden, utan materialet är nedbrytbart och främjar de naturliga nedbrytningsprocesserna. "Woodland burials" ger uttryck åt idén om ett inneboende samband mellan den mänskliga kroppen och jorden som ett naturligt system inom vilket livet är förankrat i döden av växter, djur och människor. Begravningsformen påvisar också ett ökat intresse för miljön och naturen hos både forskare och allmänhet (Davies 2005). Feagan (2007) beskriver i sin artikel hur han vill bli begravd i skogsmiljö liknande vad en "Woodland burial" skulle innebära. Han menar att sådana former av begravningsplatser och begravningsceremonier skulle bidra med en ökad förståelse för hur vår död påverkar ekosystemen i jorden, vilket författaren anser att rådande religiösa uppfattningarna vanligtvis inte gör. En mer medveten praxis rörande begravningsplatser skulle, enligt författaren, inrymma mer omfattande och ansvarsfulla etiska normer gällande vår bortgång och den påverkan detta medför för miljön.

Men enligt White (1967) är våra moderna värderingar så djupt rotade i vår kultur att en lösning på det som han kallar, vår tids ekologiska kris, endast kan åstadkommas genom en ny religion. Författaren menar att vårt sätt att se på naturen grundar sig i ett kristet axiom där människan är ovanstående naturen. Människan ensam innehar en själ, vilket gör att hennes egentliga hem ligger hos Gud i

himlen och inte hos resten av den obesjälade skapelsen. Detta synsätt genomsyrar både teknologi och vetenskap enligt White. Innan kristendomens intåg, menar författaren, var människan en del av naturen, nu är människan istället naturens exploator. Det faktum att de flesta människor inte tänker på exploaterande attityder gentemot naturen som kristna är irrelevanta, menar han och framhåller att så länge ingen ny värdegrund har antagits i vårt samhälle för att förskjuta kristendomen kommer vi fortsätta att ha en försämring av det ekologiska tillståndet tills vi förkastar det kristna axiom där naturen inte har någon anledning för sin existens förutom som tillgång för människan. Dock bör tas i beaktande att Whites artikel är från 1967 och hans påstående om att människans transcendens över naturen också ryms inom vetenskapen känns inaktuellt. Peterson (2000) framhåller i sin artikel att det finns kristna tolkningar där människans hem är jorden och att vi är en del av miljön, vilket också, påpekar hon, har stöd i modern vetenskap som understryker människans kontinuitet med övriga naturen. Peterson betonar också att det finns olika synsätt inom kristendomen och menar att officiellt har religionen fördömt extremt dualistiska hållningar mellan människa och natur som återfinns inom vissa grenar.

Dagens intresse för miljö och ekologi strider också mot Whites uppfattning att människan uteslutande ser sig som ovanstående naturen. Nutida trender strävar snarare mot att återgå till den gamla inställningen, som White menar rådde innan kristendomens entré, då människan ansåg sig vara en del av naturen. "Woodland burial", stadsodlingar, kravodlat, närodlat, småskaligt och så vidare är exempel som går i denna anda, även Kirseberg församlings blomodling är ett exempel på detta. I jämförelse med denna småskaliga och närodlade trend, som återkopplar till människan som en del av miljön, kan problematiken kring den storskaliga snittblomsproduktionen i låglöneländer ställas, en exploaterande process som gynnar få och påverkar miljön negativt. Vi lever således i en tid då hållbarhet är ett modeord och något som anses vara viktig och eftersträvaransvärt men samtidigt exploateras naturresurser och människor i vinstsyfte. Jag tvivlar på att Whites påstående om att "vår tids ekologiska kris" som han kallar det, endast kan lösas genom en ny religion. Människor skapar religion, religion skapar inte människor, även om den formar oss. Uppfattningar om människans transcendens eller icke transcendens över naturen tycker jag därför inte att kristendomen uteslutande kan beskylldas för. Kristendomen har visserligen varit ett sätt att rättfärdiga ett exploaterande beteende gentemot naturen, men vad är det som säger att detta beteende och den utveckling som följt inte hade skett ändå? Förhoppningsvis kan vi dock nu lära av våra misstag, med eller utan en ny religion.

Liksom White problematiserar även Peterson (2000) synen på den mänskliga varelsen som Guds avbild vilken efter döden återgår till Gud i himlen. Peterson framhåller en feministisk teori där en central problemformulering ligger i västvärldens tendens att associera kvinnor och kvinnokroppen med naturen, och män med intellekt och kultur. Det feministiska angreppssättet integrerar istället kropp och sinne för att anta den dualistiska inställningen mellan människa och natur. Människan ses som en förkroppsligad varelse, beroende av andra varelser, och inte som en själ bland kroppar. Istället befinner sig den förkroppsligade mänskliga själen bland andra förkroppsligade själar som tillsammans befinner sig på jorden. Detta synsätt kan kopplas till dagens ekologiska trend där människa och natur anses vara sammankopplade i ett naturligt system. Vidare är det inte sällan kvinnor som råkar mest illa ut på odlingar som inte efterföljer etiska normer för social hållbarhet, i och med låga löner och förekomst av sexuella trakasserier. Hur skulle livet förändras för dessa kvinnor om universum ansågs vara Guds kropp och inkluderade hela skapelsen och att det som hände med världen också hände med Gud?

Både White (1967) och Peterson (2000) pekar på att religion kan vara en del av lösningen på miljöproblematiken, dock inte den kristna doktrinen i sin nuvarande form. En religion som möter dagens

ekologiska behov kräver en ny orientering som kombinerar vetenskapen kring jordens skapelse och det spirituella ursprunget.

Sett genom Whites (1967) ögon är det befogat att ställa sig frågan om det inte finns en begränsning i de miljöledningssystem som kyrkogårdsförvaltningar idag arbetar med, oavsett om det är kyrkans eget miljöledningssystem eller ett annat alternativ, då de är utformade under en tid då inställningen att människan har rätt att exploatera naturen är den rådande. Miljöledningssystemen garanterar inte att verksamheten är miljövänlig men att miljöfrågor behandlas med viss systematik, detta kan tyckas vara en klen princip när vårt exploaterande sätt att leva följer oss även in i döden. Kyrkogårdsförvaltningarna bör istället bli fristående från Svenska kyrkans regelverk och miljöcertifiering och istället satsa på att bygga upp egna, för begravningsverksamheten, specifika och relevanta regelverk, för att kunna agera med en enad röst och skapa ett system för hållbar utveckling.

SLUTSATSER

- Snittblomsindustrin bidrar med jobbtillfällen för arbetare i låglöneländer men lönerna för de anställda är mycket låga och motsvarar inte en skälig levnadslön.
- Det är ur miljösynpunkt mer miljövänligt att konsumera snittblommor producerade i Kenya än rosor producerade i Europa då det är mer energikrävande att odla här.
- Det är svårt eller till och med omöjligt för en köpare att i snittblomssammanhang göra val som i alla led stämmer överens med vad hållbar utveckling innebär.
- Snittblommor skulle kunna odlas på begravningsplatserna för besökare att plocka till gravarna.
- Om en gemensam miljödiplomering för kyrkogårdsförvaltningar infördes skulle det bli möjligt att kommunicera miljöfrågor effektivt förvaltningar emellan, och det blir lättare att ställa gemensamma krav på leverantörer. Ett gemensamt system skulle också vara fördelaktigt ur kostnadssynpunkt.
- Kyrkogårdsförvaltningarna bör bli fristående från Svenska kyrkans regelverk och miljöcertifiering och istället satsa på att bygga upp egna, för begravningsverksamheten, specifika och relevanta regelverk.
- Att komma till rätta med dagens miljöproblematik är svårt då vi lever i en kultur som sätter människan över naturen.

KÄLLOR

- Barrientos, S., Dolan, c. & Tallontire, A. (2001). Gender and ethical trade: a mapping of the issues in African horticulture. Department of International Development, ESCOR, Project No. R7525.
- Bengtsson, T., Håkansson, P. & Romberg, M. (2011) *Ett solidariskt altarbord*. Kirsebergs församling, Malmö, Ljungberds tryckeri i Klippan.
- Berends, S., van der Gaag, P., van Haren, N., Verwer, S. & Wiertsema, W. (2007). *Trade matters, The flower industry in Kenya and Ethiopia*. Both ENDS. & IUCN NL. Drukkerij Roos en Roos, Arnhem.
- Bernérus, C. & Larusson, C. (2012). Svenska kyrkans miljödiplomering för en hållbar utveckling. Göteborgs stift.
- CBI. (2012). *Labels and Standards: Sustainability in cut flowers and foliage*. CBI Ministry of Foreign Affairs.
- CBI. (2013). *CBI Tradewatch for Cut Flowers and Foliage, Broadcasting your trade statistics*. CBI Ministry of Foreign Affairs.
- CBI. (2014). *CBI Product Factsheet: Roses in the Scandinavian Markets*. CBI Ministry of Foreign Affairs.
- Clayden, A. & Dixon, K. (2007) Woodland burial: Memorial arboretum versus natural native woodland? *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, vol 12:3, pages 240-260.
- Collinson, C. (2001). *The Business Costs of Ethical Supply Chain Management: Kenyan Flower Industry Case Study*. NRI Report No. 2607. United Kingdom Department for International Development.
- Davies, D. (2005). *A brief history of death*. Blackwell Publishing. Oxford.
- Dixon, J., Gulliver, A. & Gibbon, D. (2001). *Farming Systems and Poverty: improving farmers' livelihoods in a changing world*. FAO and World Bank, Rome, Washington, DC.
- English, P. & Jaffee, F. (2004). Exporting Out of Africa - Kenya's Horticulture Success Story.
- Fair Flowers Fair Plants. <http://www.fairflowersfairplants.com/home-sw/ffp-standard.aspx> [2014-12-17]
- Fairtrade. Vad är Fairtrade. <http://fairtrade.se/om-fairtrade/vad-ar-fairtrade/> [2014-09-13]
- Fair Trade Center. (2007). *Snittblommor: En rapport av Fair Trade Center 2007*.
- Fair Trade Center. (2011). *Vissen blomsterhandel en uppföljning av snittblomsbranschens sociala ansvarstagande*.
- Fairtrade Sverige. Certifiering och kontroll. <http://fairtrade.se/om-fairtrade/certifiering-kontroll/> [2014-09-13]
- Feagan, R. (2007) Death to Life: Towards My Green Burial, *Ethics, Place & Environment: A Journal of Philosophy & Geography*, 10:2, pages 157-175.
- Floraholland. Facts and figures. <https://www.floraholland.com/en/about-floraholland/who-we-are-what-we-do/facts-and-figures/> [2014-12-27]

- FN-förbundet UNA Sweden. (2012). FN & hållbar utveckling, Rio+20. <http://www.fn.se/hallbarutveckling> den [2014-10-12]
- Föreningen Svenska kyrkogårdschefer. <http://fsk.hemsida.eu/> [2014-10-12]
- Getu, M. (2009). Ethiopian floriculture and its impact on the Environment: Regulation, Supervision and Compliance. *Mizan Law Review* vol 3, no 2.
- Global GAP. http://www.globalgap.org/uk_en/who-we-are/about-us/history/ [2014-12-20]
- Goody, J. (1993). *The Culture of Flowers*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hale, A. & Opondo, M. (2005). Humanising the Cut Flower Chain: Confronting the Realities of Flower Production for Workers in Kenya. *Antipode*, Vol 37, Issue 2, pages 301–323.
- Holt, D. & Watson, A. (2008) Exploring the Dilemma of Local Sourcing versus International Development – The Case of the Flower Industry. *Business Strategy and the Environment*. 17, 318–329. John Wiley & Sons.
- Humphrey, J., McCulloch, N. & Ota, M. (2004) The impact of European market changes on employment in the Kenyan horticulture sector. *Journal of International Development*. 16, 63-80. John Wiley & Sons.
- Janick, J. & Whipkey, A (eds). (2002). *Trends in new crops and new uses*. ASHS Press, Alexandria, VA. Tillgänglig: <http://www.hort.purdue.edu/newcrop/ncnu02/pdf/singh.pdf> [2015-01-02]
- Jordbruksverket (2010) *Trädgårdsundersökningen 2010 kvantiteter och värden avseende 2010 års produktion*, JO 28 SM 1101, ISSN 1404-5834
- Jordbruksverket. (2013). *Trädgårdsundersökningen 2013 - Kvantiteter och värden avseende 2013 års produktion*. JO 28 SM 1401, ISSN 1404-5834
- Kalmar kyrkogårdsförvaltning (utan år). Information Kalmar begravningsplatser miljöcertifierade enligt Svenska kyrkans miljödiplomerings.
- Kenya Flower Council - FAQ. (2015) http://kenyaflowercouncil.org/?page_id=158 [2014-12-20]
- Kenya Flower Council - KFC Profile. (2015). <http://kenyaflowercouncil.org/> [2014-12-20]
- Klintborg Ahlklo, Å. (2001). Mellan trädkrans och minneslund. Svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990. Stad och land. Vol. 167.
- Kommerskollegium. (2012). *Sveriges arbete med SPS-hinder – en guide för ambassader om export av livsmedel och jordbruksprodukter*. Kommerskollegium, Nationl Board of Trade.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund. Studentlitteratur AB.
- Kyrkans Tidning. (2014). Vi efterlyser klarsyn och politiskt mod. *Kyrkans Tidning*. <http://www.kyrkans-tidning.se/debatt/vi-efterlyser-klarsyn-och-politiskt-mod> [2014-09-31]
- Kyrkogården (2011). Tyngdpunkten - Gemensam koll på kyrkogårdsmiljön. Kyrkogården nr 4.
- Leipold, B. & Morgante, F. (2013). The Impact of the Flower Industry on Kenya's Sustainable Development International Public Policy Review.
- Mendez, J (1991). *The Development of the Colombian Cut Flower Industry*. Country Economics Department. The World Bank. WPS 660.

- Movium. (2012). Student SLU. <http://www.movium.slu.se/nyheter/student-slu?article=7772> [2014-09-31]
- MPS Sustainable Quality. (<http://www.my-mps.com/en/certificates-producer/mps-sq> [2014-12-20]
- Peterson, A. (2000). In and of the world? Christian theological Anthropology and environmental ethics. *Journal of agricultural and environmental ethics*. Vol 12, pages 237–261.
- Pålsson, T. (2012). Svenska frilandsodlade snittblommor - en värdig konkurrent till import? Kandidatuppsats. Trädgårdsingenjörsprogrammet. Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.
- Råssjö, G. (2015). <http://www.kyrkanstidning.se/jobbet-du/vi-odlar-egna-altarblommor> [2015-09-24]
- Singh, P. Bharat. (2002). Nontraditional Crop Production in Africa for Export. *Trends in new crops and new uses*. ASHS Press, Alexandria, VA.
- SKKF, Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund. (2014). Detta är begravningsverksamheten. <http://www.skkf.se/infobank> [2014-09-31]
- SKKF, Sveriges Kyrkogårds- och krematorieförbund. Om SKKF. http://www.skkf.se/om_skkf [2014-09-31]
- Svenska Kyrkan. (2014). Ett biskopsbrev om klimatet, Biskopsmötet 2014. Artikel nr sk14048.
- Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation. Miljöledningssystem för kyrkogårdsförvaltningar. <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=941345> [2014-09-10]
- Svenska kyrkan Kalmar. <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=628461> [2014-12-20]
- Svenska kyrkans Miljövärn. (1995). Den Gröna Postillan – Miljöhandbok för Svenska kyrkans Agenda 21 arbete. Verbum förlag.
- Uganda Workers' Education Association. (2011). "We are Dying", Impacts of Pesticides on Workers on Ugandan Horticultural Farms.
- Vringer, K. & Blok, K. (1999). The energy requirements of cut flowers and consumer options to reduce it. *Resources, Conservation and Recycling*. 28, 3–28. Elsevier Science B.V.
- Walter, T. (1996). Funeral Flowers: A Response to Drury. *Folklore*. Vol 107. Page 106-107
- War on want. (2009). Defending the rights of flower workers in Kenya. <http://www.waron-want.org/component/content/article/16465> [2014-11-20]
- War on want. (2007). Growing Pains: The human cost of cut flowers in British supermarkets. <http://www.waronwant.org/component/content/article/14243> [2014-11-01]
- White, L. (1967). The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. *Science*. Vol 155, No 3767.
- Williams, A. (2007). Comparative Study of Cut Roses for the British Market Produced in Kenya and the Netherlands - Précis Report for World Flowers.

TABELLFÖRTECKNING

Tabell 1, sid 20	Visar de länder som är Florahollands största leverantörer. Källa: Flora Holland. (2013). Facts and Figures. https://www.floraholland.com/media/2460310/Kengetallen-EN-2013.pdf [2014-09-14]
Tabell 2, sid 20	Visar vilka länder som är Florahollands viktigaste destinationer för snittblommor. Källa: Flora Holland. (2013). Facts and Figures. https://www.floraholland.com/media/2460310/Kengetallen-EN-2013.pdf [2014-09-14]
Tabell 3, sid 21	Visar vilka snittblommor som är populärast i Europa. Källa: Flora Holland. (2013). Facts and Figures. https://www.floraholland.com/media/2460310/Kengetallen-EN-2013.pdf [2014-09-14]

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1, sid 23	Enklare växthus av plast i Kenya Fotograf Isabelle Rönn-Jensen
Figur 2, sid 23	Enklare växthus av plast i Kenya Fotograf Isabelle Rönn-Jensen
Figur 3, sid 24	Inifrån ett växthus i Kenya Fotograf Isabelle Rönn-Jensen
Figur 4, sid 24	Kenyansk snittros under uppdrivning Fotograf Isabelle Rönn-Jensen
Figur 5, sid 26	Arbetare i kenyanskt växthus Fotograf Isabelle Rönn-Jensen
Figur 6, sid 27	Packning av snittrosor Fotograf Isabelle Rönn-Jensen
Figur 7, sid 49	Snittblommor i vaser, Kalmars Norra kyrkogård, minneslunden. Fotograf Therése Rydsberg

Figur 8, sid 49	Rosor i vas i nya minneslunden Norra kyrkogården, Kalmar. Fotograf Therése Rydsberg
Figur 9, sid 50	Nejlikor i vas i nya minneslunden Norra kyrkogården, Kalmar. Fotograf Therése Rydsberg
Figur 10, sid 50	Ensam ros i vas, kistgravlunden, Norra kyrkogården Kalmar. Fotograf Therése Rydsberg
Figur 11, sid 51	Begravningsblommor, Norra kyrkogården i Kalmar. Fotograf Therése Rydsberg
Figur 12, sid 51	Snittblommor i vas, Norra kyrkogården i Kalmar. Fotograf Therése Rydsberg
Figur 13, sid 52	Snittblommor i vaser som placerats i en rabatt på Södra kyrkogården i Kalmar. Fotograf Therése Rydsberg